

Mateusz Król
Michał Schmidt*

Krakowskie *libri iuris civilis* z lat 1392–1800 na tle zachowanych rejestrów przyjęć do prawa miejskiego w Polsce i wybranych ośrodkach europejskich**

Minęło już ponad stulecie, odkąd Kazimierz Kaczmarczyk (1878–1966), dzięki przygotowanej przez siebie edycji krytycznej, udostępnił historykom najstarszą, średniowieczną część ksiąg przyjęć do prawa miejskiego Krakowa, wprowadzając tym samym ten rodzaj źródeł do szerszego obiegu naukowego¹. Wspomniane wydawnictwo, które po ośmiu dziesięcioleciach doczekało się kontynuacji obejmującej wpisy do początku XVII w.², z pewnością jest jednym z ważniejszych umożliwiających poznanie społeczeństwa Polski przedrozbiorowej, przede wszystkim zaś mieszczaństwa. Migracje, rzemiosło i handel, stosunki narodowościowe, to tylko część z zagadnień, do badania których wykorzystywane były krakowskie rejestry.

* Mateusz Król – doktorant, Uniwersytet Jagielloński, Zakład Historii Polski Średniowiecznej; zainteresowania badawcze: historia Polski średniowiecznej i jej związki z Europą Środkowo-Wschodnią, dzieje miast i mieszczaństwa w średniowieczu, historia średniowiecznego Krakowa, edytorstwo źródeł; e-mail: mateuszkrol@yahoo.com

Michał Schmidt – doktorant, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Pracownia Słownika Historyczno-Geograficznego Małopolski; zainteresowania badawcze: dzieje miast i mieszczaństwa w średniowiecznej Polsce, działalność cechów rzemieślniczych, finanse miejskie; e-mail: michal.schmidt@outlook.com

** M. Król jest autorem części dotyczącej Wysp Brytyjskich, zaś M. Schmidt części dotyczącej obszaru Rzeszy, Polski, instytucji prawa miejskiego oraz ogólnej koncepcji tekstu.

¹ *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506. Libri iuris civilis Cracoviensis 1392–1506*, wyd. Kazimierz Kaczmarczyk, Kraków 1913.

² *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572. Libri iuris civilis Cracoviensis 1507–1572*, wyd. Aniela Kiełbicka, Zbigniew Wojas, Kraków 1993; *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573–1611. Libri iuris civilis Cracoviensis 1573–1611*, wyd. Aniela Kiełbicka, Zbigniew Wojas, Kraków 1994.

Stosunkowo długi czas, który upłynął od ukazania się edycji K. Kaczmarczyka, może sugerować, iż została już ona starannie przeanalizowana w dostępnej literaturze przedmiotu. Wniosek taki jest jednak zupełnie błędny. Jak dotąd nie powstało bowiem żadne wyczerpujące studium społeczeństwa późnośredniowiecznego i nowożytnego Krakowa w oparciu o opublikowane księgi przyjęć do prawa miejskiego³. Zadaniem niniejszego artykułu jest zatem scharakteryzowanie krakowskich ksiąg tego typu nie tylko na tle innych miast polskich, ale także wybranych ośrodków europejskich i tym samym ukazanie kryjącego się w nich potencjału badawczego.

Zainteresowanie polskich historyków rejestrami przyjęć do prawa miejskiego sięga końca XIX w., kiedy najstarsze wpisy przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie, będące wówczas częścią najstarszej księgi radzieckiej, zostały wydane drukiem⁴. Pierwsza połowa XX w. przyniosła kolejne opracowania, charakteryzujące się raczej statystycznym omówieniem rejestrów, nie tylko krakowskich, ale także kazimierskich, lubelskich, lwowskich czy poznańskich, pod względem pochodzenia oraz zawodu nowych mieszczan⁵.

³ Próbę takiego ujęcia podjął Herbert Franze, *Herkunft und Volkszugehörigkeit der Krakauer Bürger des 15. Jahrhunderts*, „Deutsche Monatshefte in Polen. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwart des Deutschtums in Polen” 1935/1936, t. 2, s. 437–450. Praca ta jest jednak dosyć zaangażowana ideologicznie. Autor skoncentrował się bowiem głównie na podkreśleniu niemieckości ówczesnych mieszczan krakowskich, identyfikowanej zresztą na wątpliwych przesłankach, jakie stanowi zapis imion i nazwisk/przydomków. Spośród autorów, którzy wykorzystywali krakowskie *Libri iuris civilis*, wymienić można m.in. Stanisław Kutrzeba, Jan Ptaśnik, *Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 1912, t. 14, s. 1–186; Jan Małecki, *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku*, Kraków 1963; Jerzy Wyrozumski, *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992.

⁴ Józef Szujski, *Kraków aż do początków XV w. Wstępne słowo do najstarszych ksiąg tego miasta*, [w:] *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, wyd. Franciszek Piekosiński, Józef Szujski, Kraków 1878, s. LVI–LVII; *Acta consularia nec non proscriptiones (1392–1400)*, wyd. Józef Szujski, [w:] *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa*, cz. 2, s. 77–223.

⁵ Stanisław Kutrzeba, *Ludność i majątek Kazimierza w końcu XIV stulecia*, „Rocznik Krakowski” 1900, t. 3, s. 183–201; Franciszek Bujak, *Materyały do historii miasta Biecha 1361–1632*, Kraków 1914, s. 217–218; Aleksy Gilewicz, *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604*, [w:] *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Franciszkowi Bujakowi*, Lwów 1931, s. 375–414; Marian Mika, *Przyjęcia do prawa miejskiego w Poznaniu w latach 1576–1600*, „Kronika Miasta Poznania” 1933, R. 11, nr 2/3, s. 207–230; idem, *Chłopi w księgach obywatelstwa poznańskiego z XVI wieku*, „Kronika Miasta Poznania” 1948, R. 21, nr 2, s. 130–133; Jerzy Sadow-

Na tle wyżej wymienionych z pewnością wyróżnia się syntetyczne w założeniu, jakkolwiek w głównej mierze oparte na materiale krakowskim, ujęcie Jana Ptaśnika⁶.

Okres powojenny okazał się szczególnie bogaty w dalsze badania, które zaowocowały zarówno opracowaniami⁷, jak i edycjami źródłowymi⁸. Próba podsumowania wieloletnich studiów nad księgami przyjęć do prawa miejskiego była rozprawa Stanisława Gierszewskiego, w której wykorzystano jednak przede wszystkim materiał nowożytny, a źródła krakowskie spożytkowane zostały w niewielkim stopniu⁹. Problematyka wykazów przyjętych do prawa miejskiego budziła zainteresowanie także po ukazaniu się pracy Gierszewskiego. Choć główny nacisk został położony na udostępnienie rejestrów w postaci edycji źródłowych¹⁰, to jednak opubli-

nik, *Przyjęcia do prawa miejskiego w Lublinie w XVII wieku*, Lublin 1938; Kazimierz Arłamowski, *Przyjęcie do prawa miejskiego w Przemysłu w latach 1541–1664*, [w:] *Sprawozdania Dyrekcji Państwowego Gimnazjum II im. prof. Kazimierza Morawskiego w Przemysłu na rok szkolny 1930/31*, Przemysł 1931, s. 1–31.

⁶ Jan Ptaśnik, *Obywatelstwo miejskie w dawnej Polsce (na tle stosunków Krakowa)*, „Przegląd Warszawski” 1921, R. 1, t. 1, s. 145–165. Ustalenia te zostały później wykorzystane w zwięźlejszej formie w syntezie pióra tegoż autora, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, wyd. 1, Kraków 1934, wyd. 2, Warszawa 1949.

⁷ Tadeusz Ślawski, *Studia nad ludnością Biecza w wiekach XIV–XVII*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1958, R. 1, s. 21–66; Wanda Szaniawska, *Mieszkańcy Warszawy w latach 1525–1655*, „Rocznik Warszawski” 1966, R. 7, s. 118–135; Alina Sokołowska, *Przemiany struktury ludnościowej Warszawy na przełomie XVII i XVIII w.*, „Rocznik Warszawski” 1966, R. 7, s. 148–156; Zygmunt Szultka, *Rola i znaczenie społeczno-ekonomiczne ludności napływowej Torunia w świetle ksiąg przyjęć do prawa miejskiego z lat 1703–1793*, „Zapiski Historyczne” 1973, t. 37, s. 55–74; Janusz Deresiewicz, *Zmiany w strukturze społecznej miast pod koniec istnienia Rzeczypospolitej szlacheckiej w zwierciadle przyjęć do prawa miejskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, R. 63, s. 23–28; Henryk Stamiński, *Przyjęcia do prawa miejskiego Muszyny w latach 1601–1830*, „Rocznik Sądecki” 1973, t. 14, s. 41–66.

⁸ Ewa Koczorowska-Pielińska, *Przyjęcia do prawa miejskiego miasta Nowej Warszawy w latach 1477–1525*, „Rocznik Warszawski” 1969, R. 9, s. 261–295.

⁹ Stanisław Gierszewski, *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej. Studium źródłoznawcze*, Warszawa 1973.

¹⁰ *Księga przyjęć do prawa miejskiego w Bochni 1531–1656*, wyd. Feliks Kiryk, Wrocław 1979; Zbigniew Wojas, *Chrzanów średniowieczny i nowożytny do połowy XVII w.*, [w:] *Chrzanów. Studia z dziejów miasta i regionu do roku 1939*, Chrzanów 1998, s. 100–110 (aneks zawierający spis przyjętych do prawa miejskiego); *Album civium civitatis Antiquae Varsoviae. Księga przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy 1506–1586*, oprac. Agnieszka Bartoszewicz, Warszawa 2000; *Album civium Leopoliensium. Re-*

kowano również kilka artykułów poświęconych księgom przyjęć i prawu miejskiemu¹¹.

*

Poświadczone źródłowo początki rejestracji przyjęć do prawa miejskiego na obszarze dawnego Królestwa Polskiego sięgają XIV w., choć zdecydowanie więcej materiału zachowało się dla czasów późniejszych, przede wszystkim epoki nowożytnej. Najstarsze w Polsce, pochodzące z 1369 r., zapiski o przyjęciu prawa miejskiego posiada przykrakowski Kazimierz. Były one wciągane do ksiąg radzieckich przynajmniej do pierwszej połowy XVI w.¹², z kolei do obszerniejszych zaliczają się wykazy osób przyjmujących *ius civile* we Lwowie, sięgające początku XV w. Wpisy umieszczano tam w księgach rachunkowych, a osobna księga została założona w tam-

jestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie 1388–1783, t. 1–2, wyd. Andrzej Janeczek, Poznań–Warszawa 2005; *Księgi przyjęć do prawa miejskiego Młodego Miasta Gdańska 1400–1455*, [w:] *Księgi Młodego Miasta Gdańska 1400–1455 [1458–1459]*, wyd. Krzysztof Kopiński, Piotr Oliński, Toruń 2008; Tadeusz Andrzej Nowak, *Przyjęcia do prawa miejskiego w Wieluniu w latach 1514–1535*, „Rocznik Wieluński” 2006, R. 6, s. 41–70; idem, *Przyjęcia do prawa miejskiego w Wieluniu w latach 1540–1569*, „Rocznik Wieluński” 2007, R. 7, s. 69–89; idem, *Przyjęcia do prawa miejskiego w Wieluniu w latach 1572–1598*, „Rocznik Wieluński” 2008, R. 8, s. 121–139; idem, *Przyjęcia do prawa miejskiego w Wieluniu w XVII wieku*, „Rocznik Wieluński” 2008, R. 9, s. 89–110.

¹¹ Jerzy Rajman, *Ludność napływowa w Chrzanowie i Mysłowicach w XV–XVII w.*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, z. 158, Prace Historyczne, 1993, z. 16 s. 91–118; Hanna Zaremska, *Homo bonae famaе*, [w:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, t. 1, red. Maria Bogucka, Toruń 1996, s. 229–236; Kazimierz Przyboś, *Księga przyjęć do miasta Muszyny*, „Almanach Muszyny” 2008, s. 33–42; Ewa Wólkiewicz, *Migracje do miast średniowiecznych w świetle ksiąg przyjęć do prawa miejskiego*, [w:] *Miasto czyni wolnym. 790 lat lokacji Opola (ok. 1217–2007)*, red. Anna Pobóg-Lenartowicz, Opole 2008, s. 43–52; Hanka Żerek-Kleszcz, *Przyjęcia do prawa miejskiego w Wieluniu w latach 1760–1793*, „Rocznik Wieluński” 2008, R. 8, s. 51–76; Andrzej Janeczek, *Listy dobrego urodzenia i dobrej sławy w procedurze nadawania prawa miejskiego Lwowa w XV wieku*, „Klio” 2012, t. 23, s. 89–116. Zagadnienie to zostało także poruszone w syntezie dziejów mieszczaństwa – Maria Bogucka, Henryk Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 131–133, 464–468.

¹² *Księgi radzieckie kazimierskie 1369–1381 i 1385–1402. Acta consularia Casimirien-sia 1369–1381 et 1385–1402*, wyd. Adam Chmiel, Kraków 1932, passim; Marcin Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz, jego ustroj i kancelaria*, Kraków 2015, s. 66–68, zob. również Marian Friedberg, *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*, Warszawa 1966, s. 117–118.

tejszej kancelarii dopiero w 1750 r.¹³ W Poznaniu najstarsze tego typu listy pochodzą z połowy XV w., obejmują jednak tylko lata 1443–1445. Co ciekawe, zostały one wprowadzone do księgi ławniczej. Osobna księga przyjęć do prawa miejskiego powstała dopiero w 1575 r. Poprzedza ją inny wykaz z 1569 r., znajdujący się w księdze radzieckiej¹⁴.

Nowożytną metrykę posiadają również księgi przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy, Bochni, Biecza, Muszyny i Lublina. W pierwszym z wymienionych miast księgi zachowały się dla lat 1506–1655 oraz 1719–1754, ale prawdopodobnie wcześniej prowadzono inny rejestr, dziś nieistniejący¹⁵. Nieco późniejsze są księgi przyjętych do prawa miejskiego Bochni (1531–1656), Biecza (1538–1688) oraz Muszyny (1601–1833)¹⁶. Niewielka księga zachowała się dla Lublina (1605–1627), natomiast późniejsze wpisy można znaleźć w tamtejszych księgach radzieckich. Istnieją jednak przesłanki, że rejestracja osób wstępujących w szeregi mieszczaństwa mogła być prowadzona w Lublinie już w średniowieczu¹⁷.

Wpisy przyjęć do prawa miejskiego można znaleźć także w innych księgach miejskich. Wspomniane już były Kazimierz i Lwów. W Wieluniu noty tego typu wciągano do ksiąg radzieckich, zachowanych jak wspomniano od 1514 r.¹⁸ Podobnie w aktach rady miejskiej Nowej Warszawy znajduje się kilkaset wpisów z lat 1477–1525¹⁹. W Chrzanowie z kolei najstarsze ślady rejestracji sięgają 1413 r.²⁰ Mniej znane są zapiski o przyjęciu prawa miejskiego ze średniowiecznych akt radzieckich i ławniczych Proszowic i Czchowa, księgi rachunkowej Pilzna oraz ksiąg radzieckich Sieradza i Leska²¹.

¹³ A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. XX.

¹⁴ M. Mika, *Przyjęcia do prawa miejskiego w Poznaniu...*, s. 207–208.

¹⁵ A. Bartoszewicz, *Album civium civitatis Antiquae Varsoviae...*, s. 8; AGAD, Księgi miejskie Starej Warszawy, sygn. SW 526, 517, 518, 519, 520.

¹⁶ F. Kiryk, *Księga przyjęć do prawa miejskiego w Bochni...*, s. 11–13; T. Ślawnicki, *Studia nad ludnością Biecza...*, s. 21–66; H. Stamiński, *Przyjęcia do prawa miejskiego Muszyny...*, s. 41–66.

¹⁷ J. Sadownik, *Przyjęcia do prawa miejskiego w Lublinie...*, s. 2–5.

¹⁸ Zob. przyp. 10.

¹⁹ E. Koczorowska-Pielińska, *Przyjęcia do prawa miejskiego miasta Nowej Warszawy...*, s. 261–295.

²⁰ J. Rajman, *Ludność napływowa w Chrzanowie i Mysłowicach...*, s. 91–118.

²¹ ANK, *Variae civitates et villae* – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/121/166–167; Akta miasta Czchowa, sygn. 29/104/29; Akta miasta Pilzna, sygn. 29/112/51; AGAD, Księgi

*

Po przedstawieniu stanu zachowania rejestrów przyjęć do prawa miejskiego z obszaru Królestwa Polskiego omówić należy krakowską serię ksiąg. Jej najstarsze zachowane wpisy pochodzą z 1392 r., jednak istnieją dowody prowadzenia rejestracji przynajmniej rok wcześniej²². Za dawniejszą metryką przemawia ponadto treść wspomnianej już księgi radzieckiej Kazimierza z 1369 r., od początku prowadzonej według stałego schematu kancelaryjnego, obejmującego m.in. wykazy przyjmujących *ius civile*²³. Biorąc pod uwagę fakt korzystania ze wzorca krakowskiego przy tworzeniu ustroju i administracji Kazimierza, bardzo prawdopodobne jest, że i w Krakowie zapisywano w tym czasie przyjęcia prawa miejskiego.

Najdawniejsze krakowskie wpisy przyjęć wciągane były do nieistniejących dziś ksiąg radzieckich. Przemawia za tym nie tylko przykład Kazimierza, ale także i losy pierwszej zachowanej księgi przyjęć do prawa miejskiego. Pierwotnie była ona bowiem ostatnią składką najstarszej dziś księgi radzieckiej, prowadzonej od 1392 r. Dopiero pod koniec XIX w. ta część księgi radzieckiej została z niej wyłączona²⁴. Pierwszą samodzielną księgę przyjęć, drugą w istniejącej obecnie serii, założono dopiero w 1423 r.²⁵

Rejestrację prowadzono w jednej serii ksiąg do 1634 r., w którym to roku doszło do wydzielenia trzech podserii, odpowiadających podziałowi społeczeństwa miejskiego według wykonywanego zawodu na tzw. trzy ordynki. W pierwszym znaleźli się kupcy, w drugim zamożniejsi rzemieślnicy, w trzecim zaś uboższa część rzemieślników i pozostałych obywateli²⁶. Spośród tych trzech podserii kompletne są rejestry pierwszego ordynku,

gi miejskie Sieradz, sygn. Sieradz, m. 2; ZNiO, Księga ławniczo-radziecka Leska z lat 1472–1494 i 1541–1612, sygn. rkps 9764/II.

²² K. Kaczmarczyk, *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506...*, s. V.

²³ A. Chmiel, *Księgi radzieckie kazimierskie 1369–1381 i 1385–1402...*, passim.

²⁴ K. Kaczmarczyk, *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506...*, s. V; Stanisław Krzyżanowski, *Katalog archiwum aktów dawnych miasta Krakowa. II. Kraków. Rękopisy nr 1–3568*, Kraków 1915, nr 427, 1420; porównaj J. Szujski, *Acta consularia nec non proscriptiones...*, s. 77.

²⁵ K. Kaczmarczyk, *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506...*, s. V.

²⁶ *Ibidem*, s. V; J. Ptaśnik, *Obywatelstwo miejskie...*, s. 157; A. Kiełbicka, Z. Wojas, *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572...*, s. VIII.

prowadzone do 1797 r.²⁷ Natomiast w rejestrach pozostałych ordynków istnieją luki, odpowiednio między latami 1668–1690 dla drugiego ordynku (podseria prowadzona do 1797 r.)²⁸ i 1726–1794 dla trzeciego ordynku²⁹. W wyniku postanowień Konstytucji 3 Maja, wprowadzającej jedną kategorię prawa miejskiego, ponownie zaczęto prowadzić w kancelarii krakowskiej jedną księgę przyjęć, obejmującą lata 1791–1794³⁰. Po obaleniu konstytucji przez konfederację targowicką powrócono do podziału na trzy ordynki, jednak rejestracja była kontynuowana w jednej księdze z lat 1794–1800³¹. Wspomnieć można jeszcze o kolejnej księdze przyjęć do prawa miejskiego obejmującej lata 1854–1864³². Stwierdzić trzeba więc wysoką kompletność całości serii od końca XIV w. aż do końca XVIII w. Zawiera ona przy tym niezwykle obszerny materiał dotyczący późnośredniowiecznego i nowożytnego społeczeństwa Krakowa i Polski. Dobitnie świadczy o tym liczba wpisów, wynosząca ponad 16 tysięcy dla wydanych drukiem lat 1392–1611. Dla porównania, drugi w Polsce pod względem kompletności i długości spisów Lwów posiada nieco ponad 5 700 wpisów dla całego okresu obejmującego rejestrację przyjęć (1405–1788).

*

Trzeba zastanowić się z kolei, jak krakowskie księgi prezentują się na tle innych miast europejskich. Instytucja prawa miejskiego i związane z nią zwyczaj prowadzenia spisów dokumentujących jego przyjęcie zostały przeniesione na ziemię polskie z Zachodu w momencie lokacji miast na prawie niemieckim. W Europie Zachodniej należy też szukać genezy ksiąg przyjęć do prawa miejskiego. W przypadku terytorium dawnej Rzeszy oraz Niderlandów zainteresowanie badaczy tym zagadnieniem ma bardzo dawną metrykę, sięgającą połowy XIX w.³³ Zresztą to właśnie pod wpływem historio-

²⁷ ANK, Akta miasta Krakowa, rkps 1425, 1426.

²⁸ ANK, Akta miasta Krakowa, rkps 1427, 1428, 1429, 1430.

²⁹ ANK, Akta miasta Krakowa, rkps 1431, 1432.

³⁰ ANK, Akta miasta Krakowa, rkps 1435; J. Ptaśnik, *Obywatelstwo miejskie...*, s. 161–162.

³¹ ANK, Akta miasta Krakowa, rkps 1433.

³² ANK, Akta miasta Krakowa, rkps 1443.

³³ Johann Christian Moritz Laurent, *Ueber das älteste Bürgerbuch*, „Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte” 1841, t. 1, s. 141–155, zob. również Marcin Grulkowski, *Definicja i klasyfikacje ksiąg miejskich. Księgi w kancelariach miast obszarów Hanzy*, [w:] *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*, red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop, Warszawa 2013, s. 138.

grafii niemieckiej środowisko polskich historyków podjęło badania nad tym zagadnieniem³⁴. Literatura na temat prawa miejskiego z tego obszaru jest wyjątkowo liczna, co nie dziwi wobec bogactwa zachowanego materiału źródłowego. Można ją podzielić na kilka nurtów badawczych.

Do pierwszego z nich zaliczają się prace poświęcone prawu miejskiemu, przeważnie jednego miasta, bądź też kilku ośrodków z określonego obszaru. Studia tego rodzaju powstawały od przełomu XIX i XX w. aż po obecne czasy³⁵. Po II wojnie światowej pojawiły się także prace zajmujące się szczegółowymi zagadnieniami w ramach samej instytucji prawa miejskiego, np. związkami z obowiązkiem podatkowym, przynależnością do cechów, zarządzaniem gminą, czy też przyjmowaniem go przez kobiety czy Żydów³⁶.

³⁴ S. Gierszewski, *Obywatele...*, s. 15–16.

³⁵ Przykładowo: Walther Merz, *Bürgerrecht und Hausbesitz in den argauischen Städten*, „Argovia. Jahresschrift der Historischen Gesellschaft des Kantons Aargau” 1909, t. 33, s. 1–14.; Heinrich Huber, *Das Bürgerrecht der Reichsstadt Regensburg*, „Verhandlungen des Historischen Vereins von Oberpfalz und Regensburg” 1929, t. 79, s. 99–113; Dietrich Kohl, *Das Bürgerrecht in der Stadt Oldenburg 1345–1861*, „Oldenburger Jahrbuch des Vereins für Landesgeschichte und Altertumskunde” 1937, t. 41, s. 79–97; Richard Bättig, *Das Bürgerrecht der Stadt Luzern (1252–1798)*, „Der Geschichtsfreund. Mitteilungen des Historischen Vereins Zentralschweiz” 1922, t. 77, s. 1–96; Karl Otto Müller, *Das Bürgerrecht in den oberschwäbischen Reichsstädten*, cz. 1, „Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte” 1916, t. 25, s. 163–192; idem, *Das Bürgerrecht in den oberschwäbischen Reichsstädten*, cz. 2, „Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte” 1917, t. 26, s. 42–63; Joachim Deeters, *Das Bürgerrecht der Reichsstadt Köln seit 1396*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte” 1987, t. 114, Germanistische Abteilung, s. 1–83; Eberhard Sandmann, *Das Bürgerrecht im mittelalterlichen Frankfurt. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Johann Wolfgang Goethe-Universität in Frankfurt am Main*, Frankfurt am Main 1957; Werner Schultheiss, *Das Bürgerrecht der Königs- und Reichsstadt Nürnberg. Beiträge zur Verfassungsgeschichte der deutschen Städte*, [w:] *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag am 19. September 1971*, t. 2, Göttingen 1972, s. 159–194; An Kint, *Becoming Civic Community: Citizenship in Sixteenth-Century Antwerp*, [w:] *Statuts individuels, status corporatifs et status judiciaires dans les villes européennes (moyen âge et temps modernes). Actes du colloque tenu à Gand les 12–14 octobre 1995 – Individual, Corporate and Judicial Status in European Cities (Late Middle Ages and Early Modern Period). Proceedings of the Colloquium at Ghent, October 12th–14th 1995*, red. Marc Boone, Maarten Prak, Leuven–Apeldoorn 1996, s. 157–169.

³⁶ Adalbert Erler, *Bürgerrecht und Steuerpflicht im mittelalterlichen Städtewesen mit besonderer Untersuchung des Steuereides*, wyd. 2, Frankfurt am Main 1963; Knut Schulz, *Die Norm der Ehelichkeit im Zunft- und Bürgerrecht spätmittelalterlicher Städte*, [w:] *Illegitimität im Spätmittelalter*, red. Ludwig Schmutge, Béatrice Wiggenhau-

Równie liczne są edycje źródłowe, przeważnie poprzedzone mniej lub bardziej wyczerpującymi wstępami³⁷. Wspomnieć trzeba również o wykorzystaniu ksiąg przyjęć w badaniach nad społeczeństwami miejskimi, szczególnie pod kątem zawodu i pochodzenia³⁸. W ostatnich latach można zauważyć wzmożone zainteresowanie migracją do miast w późnym średniowieczu, związane z osobą Rainera Cristopha Schwingesa, kierującego projektem „Neubürger im späten Mittelalter”³⁹.

Powyższa problematyka jest znacznie gorzej opracowana w przypadku Wyp Brytyjskich⁴⁰. Wspomnieć należy przede wszystkim o wartościowych rozprawach źródłowych poświęconych rejestrom przyjęć do prawa miejskiego w Yorku i Norwich⁴¹. Jak podkreśla Richard B. Dobson, źró-

ser, München 1994, s. 67–83; Regula Schmid, „*Lieb und Leid tragen*”. *Bürgerrecht und Zunftmitgliedschaft als Kriterien der Zugehörigkeit im spätmittelalterlichen Zürich*, [w:] *Statuts individuels...*, s. 49–72; Gerhard Dilcher, *Bürgerrecht und Stadtverfassung im europäischen Mittelalter*, Köln 1996; Barbara Studer, *Adlige Damen, Kauffrauen und Mägde. Zur Herkunft von Neubürgerinnen in spätmittelalterlichen Städten Süddeutschlands und in der Schweiz*, [w:] *Migration in die Städte. Ausschluss – Assimilierung – Integration – Multikulturalität – Migration vers les villes. Exclusion – assimilation – intégration – multikulturalité*, red. Hans-Jörg Gillomen, Anne-Lise Head-König, Anne Radeff, Zürich 2000, s. 39–55; eadem, *Frauen im Bürgerrecht. Überlegungen zur rechtlichen und sozialen Stellung der Frau in spätmittelalterlichen Städten*, [w:] *Neubürger im späten Mittelalter...*, s. 169–200; H.-J. Gillomen, *Städtische Sondergruppen im Bürgerrecht*, [w:] *Neubürger im späten Mittelalter...*, s. 125–167.

³⁷ Przykładowo: *Bürgerbücher der Stadt Nordhorn von 1396–1913*, wyd. Heinrich Specht, seria „Das Bentheimer Land” 18, Nordhorn 1939; *Das älteste Bürgerbuch der Stadt Soest 1302–1449*, wyd. Hermann Rothert, Münster in Westfalen 1958; *Die Bürgerbücher der Reichsstadt Frankfurt 1311–1400 und das Einwohnerverzeichnis von 1387*, wyd. Dietrich Andernacht, Otto Stamm, Frankfurt am Main 1955; *Die Bürgerbücher der Stadt Wesel. Die Listen der Neubürger von 1308–1677*, wyd. Adolf Langhans, Duisburg 1950; *Die Bürgerbücher der Stadt Altenburg in Thüringen 1512–1700*, wyd. Frank Heinzig, Wilfried Köhler, Heidemarie Mattis, Marburg an der Lahn 2008.

³⁸ Przykładowo: Karl Bücher, *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im XIV. und XV. Jahrhundert. Socialstatistische Studien*, t. 1, Tübingen 1886.

³⁹ Rainer Christoph Schwinges, *Bürgermigration im Alten Reich des 14. bis 16. Jahrhunderts*, [w:] *Migration in die Städte...*, s. 33, 35, przyp. 1, 10; *Neubürger im späten Mittelalter. Migration und Austausch in der Städtelandschaft des alten Reiches (1250–1550)*, wyd. Rainer Christoph Schwinges, Roland Gerber, Barbara Studer, Berlin 2002.

⁴⁰ A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. VIII.

⁴¹ Richard B. Dobson, *Admissions to the Freedom of the City of York in the Later Middle Ages*, „The Economic History Review” 1973, t. 26, s. 1–22; John F. Pound, *The*

dła tego typu stanowią klucz do studiów nad ekonomicznymi i społecznymi strukturami dawnych miast⁴². Do dyspozycji historyków udostępniony został także szereg wydanych drukiem i opatrzonych obszernymi wstępami rejestrów⁴³. Trzeba jednak zauważyć, że niektóre z tych publikacji nie po-

Validity of the Freeman's Lists: Some Norwich Evidence, "The Economic History Review" 1981, t. 34, s. 48–59; David M. Palliser, *The York Freeman's Register 1273–1540: Amendments and Additions*, "York Historian" 1995, t. 12, 21–27; Ponadto: Andrew F. Butcher, *The Origins of Romney Freeman, 1433–1523*, "The Economic History Review" 1974, t. 27, s. 16–27; idem, *Canterbury's Earliest Rolls of Freeman Admissions: a Reconsideration*, [w:] *A Kentish Miscellany*, red. Felix Hull, Kent 1979. Szerzej wykorzystano rejestry przyjęć do prawa miejskiego w pracy: David G. Shaw, *The Creation of a Community. The City of Wells in the Middle Ages*, Oxford 1993.

⁴² R. B. Dobson, *Admissions...*, s. 1.

⁴³ *Register of the Freeman of Leicester 1196–1770, Including the Apprentices Sworn Before Successive Mayors for Certain Periods 1646–1770*, wyd. Henry Hartopp, Leicester 1927; *Register of the Freeman of the City of York From the City Records 1272–1558*, wyd. Francis Collins, Durham 1897; *Register of the Freeman of the City of York From the City Records 1559–1759*, wyd. Francis Collins, Durham 1900; *A Calendar of the Freeman of Lynn 1292–1836. Compiled From the Records of the Corporation of that Borough by Permission of the Town Clerk*, Norfolk and Norwich Archaeological Society, Norwich 1913; *Calendar of the Freeman of Norwich from 1317 to 1603 (Edward II to Elizabeth Inclusive)*, wyd. Walter Rye, London 1888; *The Register of the Freeman of Norwich 1548–1713: A Transcript with an Introduction, an Appendix to Those Freeman Whose Apprenticeship Indentures Are Enrolled in the City Records and Indexes of Names and Places*, wyd. Percy Millican, Norwich 1934; *The Freeman of Norwich, 1714–1752: A Transcript of the Third Register*, wyd. P. Millican, Norwich 1952; *The Roll of the Freeman of the City of Canterbury From A.D. 1392 to 1800*, wyd. Joseph Meadows Cowper, Canterbury 1903; *The Rolls of the Freeman of the City of Chester 1392–1700*, wyd. John H. E. Bennet, Edinburgh 1906; *The Rolls of the Freeman of the City of Chester 1700–1805*, wyd. John H. E. Bennet, Edinburgh 1908; *Roll of Edinburgh Burgesses and Guild-Brethren 1406–1700*, wyd. Charles B. Boog Watson, Edinburgh 1929; *Roll of Edinburgh Burgesses and Guild-Brethren 1701–1760*, wyd. Charles B. Boog Watson, Edinburgh 1930; *Roll of Edinburgh Burgesses and Guild-Brethren 1761–1841*, wyd. Charles B. Boog Watson, Edinburgh 1933; *A Calendar of the Freeman of Great Yarmouth: 1429–1800*, Norfolk and Norwich Archaeological Society, Norwich 1910; *Roll of Freeman of the City of Dublin, 1468–1485 and 1575–1774*, wyd. Gertrude Thrift, Dublin 1919; *Register of Freeman of the City of London. In the Reigns of Henry VIII and Edward VI*, wyd. Charles Welch, London 1908; *A Calendar of the Registers of the Freeman of the City of Gloucester 1641–1838*, wyd. John Juřica, Gloucester 1991; *The Rolls of the Freeman of the Borough of Lancaster 1688–1840*, wyd. Thomas Cann Hughes, Manchester 1935; *The Burgess roll of St. Andrews 1700–1750*, wyd. David Dobson, St Andrews 1994; *The Burgess roll of St. Andrews 1751–1775*, wyd. D. Dobson, St Andrews 1995.

siadają cech edycji krytycznej, czego nieodosobnionym przykładem jest *The Roll of the Freeman of the City of Canterbury*, stanowiący spis nazwisk ułożonych według porządku alfabetycznego i sposobu przyjęcia do mieszczanstwa. Celem w tym przypadku nie było wydanie źródła w oryginalnym brzmieniu, ale zgromadzenie podstawowych informacji na temat osób cieszących się prawem miejskim.

*

Rejestry przyjęć do prawa miejskiego stanowią wyodrębniony rodzaj akt prowadzonych w kancelariach miast europejskich w średniowieczu i epoce nowożytnej. Zabytki tego typu noszą różne nazwy: *Bürgerbuch*, *Bürgerrolle*, *livre de bourgeois*, *Oathbook*, *Rolls of Freeman*, *liber burgensium*, *matricula civium*, *album civium*, *liber iuris civilis*⁴⁴. Choć najwcześniejsze ślady rejestracji przyjmujących *ius civile* sięgają jeszcze połowy XII w., to jednak dopiero w kolejnym stuleciu można zauważyć powszechniejsze pojawienie się tego rodzaju wykazów⁴⁵.

Początkowo przyjęcia w szeregi mieszczanstwa wpisywano na pojedynczych kartach, bądź też na kartach innych ksiąg miejskich. Nieco młodsze są samodzielne księgi. W literaturze przyjmuje się, że najstarszą znaną była księga przyjętych do prawa miejskiego Hamburga, prowadzona od 1278 r.⁴⁶ Od tego momentu liczba prowadzonych ksiąg stopniowo rośnie. W świetle ostatnich badań można mówić o ponad 300 księgach, rejestrach, listach i innych wykazach nowo przyjętych do prawa zachowanych w Europie dla lat 1250–1550⁴⁷.

⁴⁴ R. C. Schwinges, *Neubürger und Bürgerbücher im Reich des späten Mittelalter: Eine Einführung über die Quellen*, [w:] *Neubürger im späten Mittelalter...*, s. 22; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. IX. Omówienia klasyfikacji ksiąg miejskich dokonał M. Grulkowski, *Definicja i klasyfikacje ksiąg miejskich...*, s. 119–148.

⁴⁵ H. Rothert, *Das älteste Bürgerbuch der Stadt Soest...*, s. 1; R. C. Schwinges, *Neubürger und Bürgerbücher...*, s. 27.

⁴⁶ R. C. Schwinges, *Neubürger und Bürgerbücher...*, s. 26. Księga ta wraz z kolejną (z wpisami do końca XVI w.) dziś już nie istnieje, uległa zniszczeniu w poł. XIX w.

⁴⁷ R. C. Schwinges, *Bürgermigration im Alten Reich...*, s. 21–22; idem, *Neubürger und Bürgerbücher...*, s. 23–24. Brak niestety wykazu rejestrów przyjęć do prawa miejskiego z miast niemieckich choćby dla okresu średniowiecza, który ułatwiłby orientację w źródłach. Szerzej na ten temat, R. C. Schwinges, *Bürgermigration im Alten Reich...*, s. 36, przyp. 17; idem, *Neubürger und Bürgerbücher...*, s. 22, przyp. 10. Lista części zachowanych ksiąg do połowy XVI w. zawierająca 43 miasta, zob. B. Studer, *Frauen im Bürgerrecht...*, s. 170.

Ten długi okres można podzielić na trzy fazy rozwoju, różniące się geografą oraz natężeniem liczby zachowanych ksiąg. Pierwsza z nich, od połowy XIII w. do końca XIV w., objęła przede wszystkim duże i średnie miasta, będące znaczącymi centrami politycznymi i gospodarczymi, i posiadające przeważnie sporą autonomię. Znamienny jest także fakt, że w zakładaniu rejestrów dopuszczonych do prawa miejskiego dominują dwa obszary, hanzeatycki oraz Nadrenia, powszechnie uznawane za przodujące w rozwoju⁴⁸.

Podczas drugiej fazy, obejmującej okres między początkiem XV w. i latami 80. tegoż stulecia, zauważyć można pewne zmniejszenie się liczby powstających ksiąg. Objęła ona mniejsze miasta, a pod względem terytorialnym obszary alpejski oraz centralnej i wschodniej Rzeszy, wcześniej słabiej uczestniczące w rozwoju tej formy kancelaryjnej. Podobny był zresztą zakres geograficzny trzeciej fazy, trwającej do połowy XVI w. Ta jednak, w przeciwieństwie do poprzedniej, charakteryzowała się ponownym wzrostem liczby nowych rejestrów⁴⁹. Owe wahania w zakładaniu ksiąg mają związek z trendami migracyjnymi ludności miejskiej – większy napływ ludzi do miasta mógł zachęcać do założenia osobnej księgi do ich rejestracji⁵⁰.

Co ciekawe, księgi przyjęć do prawa miejskiego występują tylko w części Europy. Zdecydowana większość z nich pochodzi z terytorium Rzeszy, pojawiają się też na jej pograniczach oraz obszarach funkcjonowania prawa niemieckiego, były również prowadzone w miastach brytyjskich. Nie występowały one natomiast w Europie romańskiej, poza kilkoma wyjątkami z północnej Francji. W miastach tego obszaru ukształtowały się inne formy rejestracji ludności⁵¹.

Przyczyną tego zróżnicowania według nowszej literatury był obowiązek złożenia tzw. przysięgi podatkowej. Składający ją zobowiązywał się do zapłacenia podatku stosownie do posiadanego przez siebie majątku, posłuszeństwa wobec władz, przynależności do cechu, czy też obrony gminy. W ciągu XIII w. zwyczaj ten zaniknął w krajach na południe od Alp, w przeciwieństwie do północnej Europy, utrzymując się przede wszystkim na obszarze Rzeszy i Wysp Brytyjskich. Powodem zakładania ksiąg przyjęć do prawa miejskiego była więc potrzeba rejestracji osób zaprzysięgających

⁴⁸ R. C. Schwinges, *Neubürger und Bürgerbücher...*, s. 26–27, 29–31.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 27, 31.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 28.

⁵¹ *Ibidem*, s. 32–34. Zob. również mapka, s. 30; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. V.

swoją przynależność do gminy miejskiej. Należy dodać też, że w niemieckiej historiografii sformułowano pogląd o związku rozprzestrzenienia terytorialnego ksiąg z zasięgiem niemieckich wpływów gospodarczych i kulturowych. Lokacje na prawie niemieckim oraz kontakty handlowe kupców hanzeatyckich byłyby zatem przekąźnikami, które przyczyniłyby się do założenia rejestrów przyjęć poza Rzeszą⁵².

Ogrom ksiąg i wykazów przyjętych do prawa miejskiego z obszaru dawnej Rzeszy powoduje, że można przytoczyć jedynie ograniczoną liczbę przykładów tego typu źródeł. Należy przy tym zauważyć, że dla wspomnianego wcześniej okresu 1250–1550 wpisy osób przyjmujących *ius civile* dla 30 lub więcej lat zachowały się w około 60 miastach⁵³. Najstarsze listy pochodzą między innymi z Metz (1239), Lubeki (1259) czy Wismaru, Rostocka i Stralsundu (odpowiednio 1250, 1254 i 1270)⁵⁴. Jedną z kompletniejszych serii posiada Frankfurt nad Menem, którego rejestry, prowadzone od 1311 r., sięgają z niewielkimi lukami początku XIX w.⁵⁵ Równie dawne są księgi Soest, Stralsundu czy Wesel⁵⁶.

Nieco późniejsze przykłady stanowią księgi z Lucerny i Nordhorn, prowadzone od końca XIV w., czy też najstarsza księga przyjętych do prawa miejskiego Berlina, prowadzona od 1453 r.⁵⁷ Warto dodać, że rejestry tych dwóch pierwszych miast były prowadzone wyjątkowo długo, nawet do XX w. Już z epoki nowożytnej pochodzą księgi Münster, Altenburga w Turynii, berlińskiego Cölln, Angermünde, Bergen na Rugii czy pruskiego Królewca⁵⁸.

⁵² R. C. Schwinges, *Neubürger und Bürgerbücher...*, s. 32–37; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. V.

⁵³ R. Gerber, *Die Einbürgerungsfrequenzen spätmittelalterlicher Städte im regionalen Vergleich*, [w:] *Neubürger im späten Mittelalter...*, s. 257.

⁵⁴ R. C. Schwinges, *Neubürger und Bürgerbücher...*, s. 26.

⁵⁵ R. C. Schwinges, *Bürgermigration im Alten Reich...*, s. 19; D. Andernacht, *Die Bürgerbücher der Reichsstadt Frankfurt...*, s. XI.

⁵⁶ *Das älteste Stralsunder Bürgerbuch (1319–1348)*, wyd. Robert Ebeling, Stettin 1925; zob. również przyp. 37.

⁵⁷ Peter Xaver Weber, *Das älteste Luzerner Bürgerbuch (1357–1479). Teil 1*, „Der Geschichtsfreund...” 1919, 74, s. 178–256; idem, *Das älteste Luzerner Bürgerbuch (1357–1479). Teil 2*, „Der Geschichtsfreund...” 1920, 75, s. 17–154; *Das älteste Berliner Bürgerbuch 1453–1700*, wyd. P. von Gebhardt, Berlin 1927, zob. również przyp. 37.

⁵⁸ Ernst Hövel, *Das Bürgerbuch der Stadt Münster 1538 bis 1660*, Münster in Westfalen 1936; *Die Bürgerbücher von Cölln an der Spree 1508–1611 und 1689–1709 und die chronikalischen Nachrichten des ältesten Cöllner Bürgerbuches 1542–1610*, wyd. Peter

Co ciekawe, średniowieczne księgi przyjęć do prawa miejskiego właściwie nie zachowały się z obszaru Czech. Z okresu przed 1526 r. znany jest tylko jeden zabytek tego typu z małego miasta Česká Lipa, choć trzeba zauważyć prowadzenie wykazów przyjętych do prawa miejskiego w XIV-wiecznej Pradze⁵⁹. Późną metrykę mają także rejestry z miast śląskich, od połowy XIV w. związanych z Czechami. Co prawda we Wrocławiu istniały księgi przyjęć do prawa miejskiego prowadzone od połowy XIV w., ale zaginęły one podczas II wojny światowej. Już z czasów nowożytnych pochodzą znane rejestry z innych miast śląskich⁶⁰. Z obszaru Królestwa Węgier wymienić można natomiast średniowieczne spisy przyjmujących *ius civile* Bardiowa z lat 1432–1450 oraz 1462–1488⁶¹.

Księgi przyjęć do prawa miejskiego znaleźć można również w Prusach Królewskich, do 1466 r. będących częścią państwa zakonu krzyżackiego. Stosunkowo dobrze zachowały się księgi Głównego (Prawego) Miasta Gdańskiego, z których najstarsza była prowadzona w latach 1364–1434, a kolejne sięgają końca XVIII w., co prawda z lukami. Na początku XV w. zaczęto prowadzić rejestry w Młodym Mieście Gdańsku, Braniewie i Elblągu. Późniejszą, już nowożytną metrykę mają z kolei księgi obywateli z Chojnic (1550–1850) oraz Torunia (XVIII w.)⁶².

Rejestry przyjęć do prawa miejskiego zachowały się stosunkowo licznie także na Wyspach Brytyjskich. Najstarsze z nich sięgają XIII i XIV w., a w wielu przypadkach były prowadzone do XVIII w. i dłużej. Spośród najwcześniejszych wymienić można m.in. spisy pochodzące z Leicester

von Gebhardt, Berlin 1930; *Das Bürgerbuch der Stadt Angermünde 1568–1765*, wyd. P. von Gebhardt, Berlin 1931; *Das Bürgerbuch der Stadt Bergen auf Rügen (1613–1815)*, wyd. Erwin Ussmann, Greifswald 1940; *Das älteste Bürgerbuch der Stadt Königsberg (Pr) (1746–1809)*, wyd. Carl Schulz, Kurt Tiesler, Königsberg 1939, zob. również przyp. 37.

⁵⁹ Martin Nodl, *Historia społeczna miast czeskich i morawskich w średniowieczu – przegląd badań*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2004, R. 64, s. 68.

⁶⁰ E. Wólkiewicz, *Migracje do miast średniowiecznych...*, s. 50–51; *Protokolarz miasta Woźniki. Zapisy do prawa miejskiego (1521)–1599–1660*, wyd. Bernard Szczech, Woźniki 2002.

⁶¹ Stanisław Andrzej Sroka, *Registre prijatí do meštianskeho stavu v Bardejove z rokov 1432–1450 a 1462–1488*, „Studia Historica Tyrnaviensia” 2010, t. 9/10, s. 349–381.

⁶² R.C. Schwinges, *Bürgermigration im Alten Reich...*, s. 36, przyp. 27; R.C. Schwinges, *Neubürger und Bürgerbücher...*, s. 27, 30; *Das Bürgerbuch der Stadt Konitz von 1550–1850*, wyd. Elisabeth Kloss, Danzig 1927; zob. również przyp. 7 i 10.

(1196), Dublin (1225), Yorku (1272), Lynn (1292) czy Norwich (1307). Późniejsze, już z końca XIV w. lub z XV w., są listy nowych mieszczan z Canterbury (1392), Chester (1392), Edynburga (1406), Great Yarmouth (1429). Z kolei nowożytną metrykę mają rejestry z Londynu (poł. XVI w.), Gloucester (1641–1838), Lancaster (1688–1840) czy St. Andrews (1700–1775)⁶³.

Rejestry przyjęć do prawa miejskiego stanowią bardzo jednorodny typ źródeł, mimo niekiedy zróżnicowanej formy zewnętrznej. Nie każdy taki zabytek przybiera fizyczny kształt księgi, a nawet, co interesujące, nie każda „księga” spotykana w literaturze jest nią w rzeczywistości⁶⁴. W Anglii listy nowo przyjętych do grona mieszczan w danym ośrodku były niekiedy prowadzone w formie pergaminowego zwoju⁶⁵. Z kolei na kontynencie zdaje się dominować księga, choć trzeba zauważyć, że nie każde miasto posiadało wyodrębnioną serię. Listy przyjętych równie często wciągano do innych ksiąg, przeważnie na dwa sposoby. Pierwszym z nich było wpisywanie not do jednej z części, na które zwykle dzielona była konkretna księga⁶⁶. Drugą metodą było rejestrowanie przyjęć w ramach kolejnych lat, razem z innymi zapiskami pomieszczonymi w danej księdze. Wpisy takie mogły być wyodrębnione, na przykład na osobnej karcie⁶⁷, bądź też przeciwnie, mogły być przemieszane z innymi notami⁶⁸. W przypadku braku osobnych ksiąg dopuszczenia do prawa miejskiego, jako podlegające radzie miejskiej, były najczęściej wpisywane do ksiąg radzieckich, burmistrzowskich, bądź też rachunkowych⁶⁹. Warto też podkreślić, że niekiedy istniejące obecnie rejestry

⁶³ R.C. Schwinges, *Neubürger und Bürgerbücher...*, s. 26; zob. również przyp. 43.

⁶⁴ Przykładowo: E. Ussmann, *Das Bürgerbuch der Stadt Bergen auf Rügen...*, s. 5–9.

⁶⁵ J.H.E. Bennet, *The Rolls of the Freeman of the City of Chester 1392–1700*, s. IX–XI.

⁶⁶ P. von Gebhardt, *Das älteste Berliner Bürgerbuch...*, s. IX–X; A. Langhans, *Die Bürgerbücher der Stadt Wesel...*, s. XI–XXXIV.

⁶⁷ A. Chmiel, *Księgi radzieckie kazimierskie...*, passim; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. XX–XXIII.

⁶⁸ ANK, *Variae civitates et villae* – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/121/166–167; Akta miasta Czchowa, sygn. 29/104/29.

⁶⁹ Księgi radzieckie: ANK, *Variae civitates et villae* – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/121/166–167. Księgi burmistrzowskie: J.H.E. Bennet, *The Rolls of the Freeman of the City of Chester 1392–1700*, s. V–IX. Księgi rachunkowe: ANK, Akta miasta Pilzna, sygn. 29/112/51; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. XX.

są tylko kopiami wcześniejszych. Przykładem są wpisy przyjętych z Yorku, skompirowane w ciągu XVII w. a sięgające aż końca XIII w.⁷⁰

Niezależnie jednak od tego, czy mamy do czynienia z samodzielną księgą, zwojem, czy też wydzielonym fragmentem innej księgi miejskiej, wpisy zachowują w zasadzie identyczny kształt. Zawierają one przede wszystkim imię i nazwisko (jeśli było używane) osoby przyjmującej prawo miejskie. Kolejnymi informacjami, które mogły, ale nie musiały znaleźć się w notcie, były miejsce pochodzenia, wykonywany zawód, imiona rodziców, czy też imiona poręczycieli. Obok tych danych odnotowywano też zazwyczaj wniesienie opłaty⁷¹. Zakres podawanych informacji różnił się jednak między poszczególnymi ośrodkami.

Noty, pisane w większości przypadków wedle jednolitego formularza, były przeważnie umieszczane jedna po drugiej, tworząc długie wykazy nowo przyjętych do grona mieszczan. Powszechną praktyką było chronologiczne grupowanie zapisek, najczęściej pod danym rokiem. Dodatkowo w nagłówkach mogły pojawiać się nazwiska członków władz miejskich albo urzędników odpowiedzialnych za rejestrację⁷². W większości przypadków wpis dotyczył tylko jednej osoby, jednak często zdarzają się sytuacje, gdy pod jedną notą znajduje się kilka nazwisk.

*

W bezpośrednim związku w powyższą problematyką znajduje się instytucja prawa miejskiego. Zainteresowanie polskiej historiografii tym zagadnieniem jest równie dawne, co badania nad samymi księgami przyjęć do prawa miejskiego. Zasadniczy zrąb funkcjonującego wciąż w literaturze obrazu tej instytucji przedstawił J. Ptaśnik, opierając się jednak, co istot-

⁷⁰ F. Collins, *Register of the Freeman of the City of York*, s. IX–XII.

⁷¹ R. Ebeling, *Das älteste Stralsunder Bürgerbuch...*, 159, s. 21, *Her[manus] Carnifex, cum eo magistri carnificum*; A. Langhans, *Die Bürgerbücher der Stadt Wesel...*, s. 7, *Henricus, filius Ade de Mensel*; H. Rothert, *Das älteste Bürgerbuch der Stadt Soest...*, s. 95, *Henemannus Luscus institor 5 sol[idi] – uzup. M.S.*, *fd[eiussores] – uzup. M.S.*, *Ger[ardus] – uzup. M.S.] de Afflen et Wernherus Comes*; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, t. 1, 322, s. 21, *Augustinus Gemelich venit cum litteris recommendatoriis de Cracowia et accepit ius civile*; K. Kaczmarczyk, *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506...*, nr 7256, s. 253, *Martinus Chudi i[us] – uzup. M.S.] h[abet] – uzup. M.S.] et l[itteram] – uzup. M.S.] dedit XI gr.*

⁷² A. Langhans, *Die Bürgerbücher der Stadt Wesel...* passim; H. Rothert, *Das älteste Bürgerbuch der Stadt Soest...*, passim; R. Ebeling, *Das älteste Stralsunder Bürgerbuch...*, passim.

ne, przede wszystkim na materiale dotyczącym nowożytnego Krakowa⁷³. Ustalenia tego badacza zostały ostatnio przypomniane⁷⁴, dlatego też w tym miejscu będą tylko skrótowo omówione.

W tej interpretacji prawo miejskie jawi się jako przywilej dostępny tylko części społeczności miejskiej, przynoszący jej szerokie uprawnienia gospodarcze. Z tego powodu dostęp do niego był stopniowo coraz bardziej ograniczany. Wśród wymagań stawianych aspirującym do grona posiadaczy *ius civile* na pierwsze miejsce wysunięta została opłata za przyjęcie prawa. Obok niej wymieniono także, m.in. nakazy zamieszkania w mieście z rodziną, wolność osobistą, pochodzenie z legalnego związku czy przysięgę. Wskazano też różnice w położeniu między potomstwem miejscowego mieszczaństwa a przybyszami z zewnątrz⁷⁵. Co istotne, zasady przyjmowania prawa miejskiego w Krakowie przyjęto za dominujący wzorzec działania tej instytucji, obecny także w innych miastach.

Przedstawione w ten sposób nabycie prawa miejskiego ma raczej statyczny, z góry określony charakter, a zmiany w nim zachodzą tylko w jednym kierunku – utrudnień stawianych kandydatom. Wątpliwe jest także uznanie uwarunkowań krakowskich za obowiązujące w innych ośrodkach o różnej przecież wielkości, znaczeniu i potencjale gospodarczym. Co więcej, główny nacisk został położony tylko na gospodarcze znaczenie prawa miejskiego, dającego przystępującym do niego osobom możliwość korzystania z przywilejów miejskich. Nowsze ustalenia poświęcone prawu miejskiemu z obszaru Rzeszy pozwalają na weryfikację oraz uzupełnienie ugruntowanych dotychczas poglądów polskiej historiografii na to zagadnienie.

Przyjęcie prawa miejskiego należy traktować jako zawiązanie osobistego związku między kandydatem a gminą. Potwierdzenie tej relacji dokonywało się na drodze przysięgi, która też musi być wysunięta na pierwsze miejsce w analizie procesu przyjmowania prawa miejskiego. Spośród licznych wymogów stawianych chętnym do uzyskania *ius civile* to właśnie przysięga stanowi najważniejszy, niezbędny warunek, potwierdzający przyjęcie prawa miejskiego. Związana była ze wspomnianym już wcześniej zwyczajem samodzielnego wymierzenia wysokości podatku⁷⁶.

⁷³ J. Ptaśnik, *Obywatelstwo miejskie...*, s. 145–161.

⁷⁴ E. Wólkiewicz, *Migracje do miast...*, s. 45–48.

⁷⁵ J. Ptaśnik, *Obywatelstwo miejskie...*, s. 146–157.

⁷⁶ R. C. Schwinges, *Neubürger und Bürgerbücher...*, s. 35–37; Eberhard Isenmann, *Bürgerrecht und Bürgeraufnahme in der spätmittelalterlichen und frühneuzeitli-*

Przysięgi składane przez nowych obywateli w różnych miastach nie różniły się zasadniczo pod względem treści. Stałym punktem był nakaz wierności i posłuszeństwa radzie miejskiej oraz gminie, bardzo często przysięgano także wierność panu miasta. Na dalszym miejscu pojawiały się niekiedy obowiązki związane z wykonywanym zawodem⁷⁷. Po złożeniu przysięgi przyjęcie dopełniano wpisaniem nazwiska w odpowiednie rejestry. Nota ta służyła później jako potwierdzenie uzyskania prawa miejskiego.

Osoba pragnąca zostać mieszczaninem powinna była też z zasady posiadać wolność osobistą, a w późniejszych czasach często domagano się jej poświadczenia⁷⁸. W praktyce jednak zdarzały się przypadki, gdy obchodzono ten wymóg albo wręcz go ignorowano⁷⁹.

Pozostałe warunki stawiane pragnącym przystąpić do prawa miejskiego, takie jak opłata za prawo miejskie, nakazy: posiadania nieruchomości, sprowadzenia, bądź też założenia rodziny oraz posiadania określonego dochodu, poświadczenie dobrego urodzenia oraz zachowania czy dodatkowe daniny na rzecz miasta należy traktować zatem jako nadzwyczajne wymagania mające ograniczyć dostęp do prawa miejskiego. Ich wprowadzenie leżało w gestii władz miejskich, które w ten sposób, poprzez zaostrzenie albo złagodzenie kryteriów stawianych chętnym, mogły wpływać na migrację do miasta oraz jego sytuację wewnętrzną⁸⁰.

W wielu przypadkach faktycznie oczekiwano spełnienia kilku z powyższych warunków, jednak rada miejska miała swobodę w ich stosowaniu. Świadczy o tym choćby przykład przykrakowskiego Kazimierza, w którym w początkowym przynajmniej okresie polityka władz względem nowych obywateli była bardzo liberalna i dopiero z czasem pojawił się nakaz posiadania nieruchomości⁸¹. Także w innych miastach dostrzec można łagodzenie

chen Stadt, [w:] *Neubürger im späten Mittelalter...*, s. 208, 222; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. V.

⁷⁷ E. Isenmann, *Bürgerrecht und Bürgeraufnahme...*, s. 222–223. Teksty przysięg niektórych miast są dostępne w wydawnictwach źródłowych i literaturze, przykładowo: J. Ptaśnik, *Obywatelstwo miejskie...*, s. 156; E. Ussmann, *Das Bürgerbuch der Stadt Bergen auf Rügen...*, s. 13–14; P. von Gebhardt, *Das älteste Berliner Bürgerbuch...*, s. 2–3.

⁷⁸ E. Isenmann, *Bürgerrecht und Bürgeraufnahme...*, s. 230–231.

⁷⁹ J. Ptaśnik, *Obywatelstwo miejskie...*, s. 153.

⁸⁰ E. Isenmann, *Bürgerrecht und Bürgeraufnahme...*, s. 214; A. Janeczek, *Listy dobrego urodzenia...*, s. 90–93.

⁸¹ M. Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz...*, s. 66–68.

zasad przyjęcia do prawa miejskiego, przykładowo we Frankfurcie i w Bazylei zmniejszono znacznie opłaty⁸². Rada zawsze mogła też jednorazowo uchylić wymagania, traktując to jako formę zachęty do osiedlenia się w mieście, bądź też czyniąc to na prośbę moźnych⁸³.

Wymagania stawiane przed kandydatami do prawa miejskiego różniły się jednak w zależności od ich pochodzenia. W korzystniejszej sytuacji byli ci, którzy zdobywali je poprzez dziedziczenie. Dzieci mieszczan po osiągnięciu odpowiedniego wieku mogły uzyskać prawo miejskie, przeważnie bez dodatkowych opłat. W niektórych miastach istniała również możliwość zdobycia go poprzez małżeństwo, w innych przypadkach osoby chcące uzyskać prawo miejskie musiały spełnić wspomniane wyżej warunki, a cały proces można określić po prostu mianem kupna. Nie miał przy tym znaczenia fakt, czy ktoś był mieszkańcem miasta, w którym starał się o *ius civile*, czy też był obcym⁸⁴. Trzecim sposobem, spotykanym w miastach angielskich, było uzyskanie praw miejskich w ramach praktyki zawodowej u mistrza rzemieślniczego, co wiązało się jednak z wniesieniem wyższej opłaty⁸⁵.

Pojmowanie instytucji prawa miejskiego zmieniało się w czasie. Można mówić o dwóch okresach, w których pełniło ono różne funkcje i niejednakowa była też polityka władz miejskich względem niego. W epoce nowożytnej, mniej więcej od połowy XVI w., faktycznie można mówić o limitowaniu dostępu. Warunki stawiane osobom niepochodzącym z grona posiadaczy prawa miejskiego danej gminy były stopniowo zaostrzane, niekiedy wstrzymywano nawet przyjęcia. Równolegle z tym procesem szło, co znamienne, utrudnianie dostępu do cechów. Polityka ta wynikała z chęci zapewnienia sobie środków do życia oraz obaw przed biedą w mieście, pozostawała także w związku z osłabieniem roli mieszczaństwa w epoce nowożytnej⁸⁶.

⁸² E. Isenmann, *Bürgerrecht und Bürgeraufnahme...*, s. 215, 234–235.

⁸³ K. Kaczmarczyk, *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506...*, s. XVII.

⁸⁴ E. Isenmann, *Bürgerrecht und Bürgeraufnahme...*, s. 211, 216; F. Collins, *Register of the Freeman of the City of York...*, s. VII–XIII; Ch. Welch, *Register of Freeman of the City of London...*, s. VIII–X; J. Meadows Cowper, *Roll of the Freeman of the City of Canterbury...*, s. IX.

⁸⁵ F. Collins, *Register of the Freeman of the City of York...*, s. VII–XIII; Ch. Welch, *Register of Freeman of the City of London...*, s. VIII–X; J. Meadows Cowper, *Roll of the Freeman of the City of Canterbury...*, s. IX.

⁸⁶ E. Isenmann, *Bürgerrecht und Bürgeraufnahme...*, s. 238–241, 244–247.

Okres wcześniejszy, obejmujący pełne i późne średniowiecze, charakteryzował się jednak odmiennym postrzeganiem prawa miejskiego. Traktowane było jako sposób na wygaszanie sporów i podporządkowanie władzom miejskim różnych grup żyjących w mieście, a tym samym stabilizację społeczeństwa miejskiego. Czynnikiem, który to umożliwiał, była składana obowiązkowo przysięga. Dlatego też w tym czasie prawo miejskie było nie tylko przywilejem, ale także narzędziem utrzymującym pokój w mieście, niekiedy nawet pod przymusem⁸⁷.

Działania podejmowane w tym kierunku przybierały różne kształty. Władze niekiedy naciskały na mieszkańców miasta, by złożyli przysięgę podobną do składanej przez mieszczan, bądź też wciągały obowiązek posiadania prawa miejskiego do statutów cechowych. Innym, wspomnianym już sposobem, było łagodzenie warunków jego zdobycia, na przykład przez obniżkę opłat. Interesującym rozwiązaniem było tworzenie kilku kategorii prawa miejskiego, różniących się zarówno łatwością uzyskania, jak i posiadanymi prawami.

W średniowieczu w Ulm, Augsburgu i Norymberdze istniały trzy rodzaje prawa miejskiego. Do pierwszego zaliczały się kupieckie elity, z kolei w skład drugiej grupy wchodził ogół rzemieślników, bądź też zamożniejsza ich część. Trzeci rodzaj był zarezerwowany dla najuboższej części społeczeństwa miejskiego. Opłaty rosły stosownie do prestiżu i przywilejów, a różnice między kategoriami mogły być znaczące, na przykład pełnia praw politycznych w Ulm była zarezerwowana tylko dla posiadaczy „patrycjuszowskiego” prawa miejskiego. Z kolei w Norymberdze najtańsze prawo miejskie było zarezerwowane dla pracowników najemnych, żyjących na przedmieściu i powstało w związku z organizacją przestrzenną oraz ufortyfikowaniem tegoż przedmieścia. Po spełnieniu swojej roli zanikło w ciągu pierwszej połowy XV w., podobnie jak podział na prawo miejskie kupieckie i rzemieślnicze w samym mieście⁸⁸.

Władze były zainteresowane również, by osoby przyjmujące *ius civile* posiadały je możliwie jak najdłużej. W XIV w. we Frankfurcie nad Menem jednym z warunków zdobycia prawa miejskiego było kupno renty od gminy za określoną sumę, w momencie gdy ktoś zrezygnował z prawa przed upływem stosownego czasu, tracił wpłacone pieniądze. Zbliżonym rozwiąza-

⁸⁷ *Ibidem*, s. 203–207, 241–242.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 208, 210–211.

niem są kaucje oraz dodatkowe opłaty za rezygnację. Spotykane są również prawne zakazy rezygnacji z prawa miejskiego przed określonym terminem pod rygorem kary⁸⁹.

Rady miejskie nakazywały także wypełnianie obowiązków związanych z prawem miejskim grupom społecznym, które nie chciały lub nie mogły go zdobyć. W Augsburgu i Ulm osoby spełniające wymogi konieczne do uzyskania prawa miejskiego były traktowane tak, jakby je posiadały i z tego powodu pociągano je do powinności na rzecz gminy. We Frankfurcie nad Menem z kolei żądano od ogółu mieszkańców miasta złożenia przysięgi na wierność radzie miejskiej. Podobne działania były podejmowane w innych ośrodkach, gdzie ludność nieposiadająca prawa miejskiego przysięgała zbiorowo w określonych dniach⁹⁰.

Warto wspomnieć również o specjalnych kategoriach prawa miejskiego. Do takich należeli spotykani na obszarze Rzeszy *Pfahlbürger* i *Ausbürger*. Cechą charakterystyczną obu grup było zamieszkiwanie poza miastem. Pierwsi byli ludźmi, którzy mimo podlegania czyjejś zwierzchności zdobywali prawo miejskie. Byli to przeważnie sołtysi i chłopci żyjący na wsi. Drugą grupę tworzyło drobne, zależne rycerstwo, zainteresowane ochroną ze strony miasta. Gmina poprzez przyjmowanie obu grup dążyła do poszerzenia swoich wpływów na wsi⁹¹.

W samym mieście także istniały specjalne formy prawa miejskiego. Najważniejszą grupę, dla której je tworzone, stanowili Żydzi. Posiadali oni dostęp do prawa miejskiego przede wszystkim w miastach z obszaru Rzeszy i Italii, w przeciwieństwie do Polski, gdzie byli wyłączeni spod miejskiej jurysdykcji i zależni bezpośrednio od władcy, a przypadki przyjmowania ich do gminy są bardzo rzadkie⁹². Prawa i obowiązki żydowskich mieszczan były zbliżone do chrześcijańskich. Różnica leżała przede wszystkim w tymczasowości obywatelstwa dla Żydów. Było ono ważne tylko określony czas i potem musiało zostać odnowione, w przeciwieństwie do prawa

⁸⁹ D. Andernacht, *Die Bürgerbücher der Reichsstadt Frankfurt...*, s. XVI–XVII; E. Isenmann, *Bürgerrecht und Bürgeraufnahme...*, s. 213.

⁹⁰ E. Isenmann, *Bürgerrecht und Bürgeraufnahme...*, s. 205–206, 223–224.

⁹¹ H. Rothert, *Das älteste Bürgerbuch der Stadt Soest...*, s. 5–7; Guy Paul Marchal, *Pfahlbürger, bourgeois forains, buitenpoorters, bourgeois du roi: Aspekte einer zweiseitigen Rechtsstellung*, [w:] *Neubürger im späten Mittelalter...*, s. 333–367.

⁹² Jedynym znanym przykładem jest Bochnia, F. Kiryk, *Księga przyjęć do prawa miejskiego w Bochni...*, s. 14.

miejskiego chrześcijan, które było bezterminowe (z wyjątkiem rezygnacji) i dziedziczne. Żydzi ponadto nie partycypowali we władzach miejskich oraz nie ponosili ciężarów militarnych. Co ciekawe, w miastach Rzeszy podobną pozycję miał kler przyjmujący prawo miejskie także według przywilejów monarszych⁹³.

Nie powstało natomiast odrębne prawo miejskie dla kobiet. Obowiązywały je te same prawa i obowiązki co mężczyzn. Jedyną znaczącą różnicą był brak możliwości wyboru kobiet do władz miejskich. Stosunki społeczne powodowały jednak, że kobiety rzadko starały się o prawo miejskie i w związku z tym ich liczba w księgach zazwyczaj jest bardzo niska. Kobiety wprawdzie dziedziczyły przynależność do mieszczaństwa, ale w czasie gdy pozostawały pod opieką mężczyzny – jako żony i córki, ich prawo miejskie miało niesamodzielny charakter, podobnie jak w przypadku nieletnich synów. Dopiero w momencie uniezależnienia się po osiągnięciu pełnoletności, po wyjściu za mąż czy w momencie śmierci męża ich prawo miejskie mogło stać się samodzielne⁹⁴.

*

Po omówieniu instytucji prawa miejskiego warto zastanowić się nad możliwościami badawczymi, jakie kryją się w krakowskich rejestrach *iuris civilis*. W latach 70. ubiegłego stulecia S. Gierszewski podjął wspomnianą już próbę określenia kwestionariusza badawczego w stosunku do ksiąg przyjęć do prawa miejskiego oraz wykorzystania go w oparciu o ówczesny stan badań. Zarysowana przez niego problematyka, mimo upływu przeszło czterdziestu lat, pozostaje wciąż aktualna i stanowi niejako punkt wyjściowy do dalszych studiów. Bardzo interesującego przeglądu badań polskich i zagranicznych dokonał również Andrzej Janeczek we wstępie do edycji lwowskich rejestrów przyjęć. Warto zatem w oparciu o publikacje tych historyków przedstawić najważniejsze problemy badawcze, które można sformułować wobec krakowskiej serii ksiąg przyjęć do prawa miejskiego.

Zacząć należy od instytucji prawa miejskiego, której analiza jest niezbędna do dalszych badań. Wyżej już zauważono, że spostrzeżenia J. Ptaśnika dotyczące krakowskiego *ius civile* uległy w znacznej części dezaktualizacji. Konieczne jest zatem ponowne zbadanie tego zagadnienia w oparciu o gruntowną lekturę zapisek o przyjęciu do prawa miejskiego. Interesujące będą

⁹³ H.-J. Gilomen, *Städtische Sondergruppen...*, s. 126–144, 159–165.

⁹⁴ B. Studer, *Frauen im Bürgerrecht...*, s. 173–187.

kwestie kształtowania się wymogów stawianych kandydatom, jak również pojawiających się zwolnień od nich. Nie mniej istotne będą prawa i obowiązki nakładane na posiadaczy prawa miejskiego⁹⁵.

Księgi przyjęć do prawa miejskiego są także pierwszorzędnym źródłem do badań nad migracją do miast. Rejestry zbadane w tym kierunku mogą nam ukazać zmienne w czasie natężenie i dynamikę migracji, a także jej zasięg przestrzenny, czyli obszar, z którego rekrutowali się przyjmujący *ius civile*. Kwestie te wiążą się z zagadnieniem sfery wpływów miasta oraz jego zaplecza, których zmiany powinny mieć odbicie w księgach przyjęć⁹⁶.

Jednym z obszerniejszych jest problem położenia społecznego przyjmujących *ius civile*. Podzielić go można na kilka dalszych kwestii, spośród których na początek wymienić można relację między „miejscowymi” i przybyszami. Przez tych pierwszych należy jednak rozumieć nie ogół mieszkańców miasta, a tylko ich część posiadającą prawa miejskie, której potomstwo mogło je odziedziczyć. Zwykli mieszkańcy miasta byli traktowani na równi z przybyszami. Interesujący jest tu stopień reprezentacji obu grup w poszczególnych warstwach społeczeństwa miejskiego, jak również udział „nowych ludzi” w całej zbiorowości posiadających prawo miejskie⁹⁷.

Kolejny problem stanowi pochodzenie stanowe przybyszów. Zarówno szlachta, jak i chłopci przyjmowali prawo miejskie przez cały okres przedrozbiorowej Polski. W przypadku pierwszej z tych grup można mówić o stosunkowo niewielkim udziale w migracji do miast, trudno też uchwytnej w księgach przyjęć. Ludność chłopska, częściej przenosząca się do miast, jest też dużo lepiej widoczna w rejestrach, mimo rosnących ograniczeń prawnych. W stosunku do obu grup należałoby przebadać ich pochodzenie i położenie społeczne, zarówno przed przybyciem do miasta, jak i już po przyjęciu prawa miejskiego⁹⁸.

Nie mniej istotna jest struktura zawodowa osób przyjmujących *ius civile*. Lektura ksiąg przyjęć pod tym kątem może ukazać profil gospodarczy mia-

⁹⁵ S. Gierszewski, *Obywatele...*, s. 31–47; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. VII, XII.

⁹⁶ S. Gierszewski, *Obywatele...*, s. 117–140; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. VIII–IX.

⁹⁷ S. Gierszewski, *Obywatele...*, s. 48–65; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. VII.

⁹⁸ S. Gierszewski, *Obywatele...*, s. 80–116; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. X.

sta poprzez udział poszczególnych zawodów w społeczeństwie miejskim, jak również wpływ migracji na zmiany w tymże profilu⁹⁹. Osobnym zagadnieniem jest udział kobiet w przyjmowaniu prawa miejskiego oraz ich pozycja społeczna¹⁰⁰.

Warto wreszcie wspomnieć o kwestii pochodzenia etnicznego oraz wyznania. Badania S. Gierszewskiego wskazują, że ludność obcego pochodzenia, stale napływająca do miast Polski przedrozbiorowej, stanowiła dosyć znaczący element. Analiza rejestrów przyjęć do prawa miejskiego pozwoli dostrzec kolejne fale migracji obcokrajowców oraz określić ich miejsce w społeczeństwie miejskim. Mniej owocne mogą być badania nad grupami religijnymi, ponieważ stwierdzono, że władze miejskie dosyć rygorystycznie ograniczały dostęp do prawa miejskiego wyznawcom religii innych niż dominująca w gminie. Mimo to rejestry przyjęć do prawa miejskiego mogą pozwolić na zbadanie stosunku wobec obcych grup etnicznych i wyznaniowych¹⁰¹.

Interesujący problem stanowią dalsze losy przyjmujących prawo miejskie oraz ich asymilacja. Część osób wpisanych do ksiąg przyjęć nigdy więcej nie pojawiała się na kartach pozostałych ksiąg miejskich, roztapiając się w masie społeczeństwa miejskiego. Wiele z nich prowadziło jednak udaną działalność i zdobywało majątek w mieście, a ich aktywność jest możliwa do prześledzenia. Ogrom materiału źródłowego sprawia, że łatwiej będzie analizować węższe tematy. Tytułem przykładu można podać badanie karier przedstawicieli określonych rzemiosł, bądź też wybranych nacji.

Przy badaniach nad rejestrami przyjętych do prawa miejskiego należy jednak pamiętać o niedoskonałościach tego typu źródeł. Przede wszystkim nie dokumentują one całości ruchu ludności w mieście. Pełnią praw politycznych i gospodarczych cieszyła się tylko zamożniejsza część mieszkańców miast. Dlatego też księgi nie rejestrowały niższych warstw społeczeństwa miejskiego. W rejestrach zasadniczo nie odnotowywano także rezygnacji oraz pozbawień prawa miejskiego, a poświęcone im wpisy należą do wyjątków. Dokumentują one zatem tylko przyrost ludności, nie mówiąc nic o jej ubytkach. Trzeba mieć też świadomość, że przyjęcie prawa miejskiego mo-

⁹⁹ S. Gierszewski, *Obywatele...*, s. 141–157; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. X.

¹⁰⁰ A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. VII–VIII.

¹⁰¹ S. Gierszewski, *Obywatele...*, s. 66–79; A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. VII, X.

gło być poprzedzone okresem kilkuletniego życia w mieście, dlatego liczba wpisów w poszczególnych latach niewiele mówi o natężeniu migracji. Może ona być natomiast śludzona po tendencjach dostrzeganych w dłuższych okresach. Mając na uwadze te zastrzeżenia, trzeba stwierdzić wysoką wartość ksiąg przyjętych do prawa miejskiego. Jak żadne inne źródła dostarczają one masowego materiału dotyczącego mieszczan, ich pochodzenia, aktywności zawodowej czy zamożności¹⁰².

*

W podsumowaniu niniejszego studium należy stwierdzić, że *libri iuris civilis* Krakowa są elementem znacznie szerszego zjawiska, które objęło znaczną część Europy, począwszy od Wysp Brytyjskich poprzez Niderlandy i Rzeszę aż po granice wpływów prawa niemieckiego. Początki rejestracji przyjęć prawa miejskiego sięgają połowy XIII w., jednak główny okres ich rozwoju przypada na XIV w. Kraków wcześniej włączył się w ten nurt, ponieważ listy przyjętych najprawdopodobniej tworzone już od połowy XIV w., a najstarsze wpisy pochodzą z końca tegoż stulecia. Rozpoczynają one serię ksiąg będącą bez wątpienia jednym z istotniejszych tego typu za- bytków w Polsce i Europie Środkowej.

Zawierająca wpisy dla okresu ponad 400 lat krakowska seria ksiąg przyjęć do prawa miejskiego przewyższa kompletnością inne tego rodzaju rejestry ze wspomnianego obszaru. Księga rozpoczynająca się wpisami z 1423 r. jest przy tym jedną z najstarszych samodzielnych ksiąg przyjęć w Europie Środkowej. Dość powiedzieć, że najwcześniejsze księgi przyjęć do prawa miejskiego z innych miast Królestwa Polskiego (poza odrębnym przypadkiem Prus) zachowały się dopiero od XVI w. Co istotniejsze, materiał zamieszczony w księgach krakowskich jest wyjątkowo obszerny, znacznie przewyższający przy tym pozostałe miasta polskie. Nie bez znaczenia jest też fakt, że Kraków był jednym z ważniejszych ośrodków życia politycznego i gospodarczego Królestwa Polskiego. Dodatkowo podkreśla to doniosłość krakowskich ksiąg przyjęć do prawa miejskiego.

We wstępie wspomniano, że omawiana seria niestety nie została dotąd gruntownie zanalizowana. Sama problematyka prawa miejskiego oraz źródeł rejestrujących jego przyjęcie doczekała się już sporej literatury, zarówno polskiej, jak i obcojęzycznej. Niniejszy artykuł stanowi również próbę zebrania owego bogatego dorobku naukowego. W oparciu o wcześniejsze

¹⁰² A. Janeczek, *Album civium Leopoliensium...*, s. VI–XIII.

studia przedstawione zostały podstawowe problemy badawcze spotykane w piśmiennictwie dotyczącym owego zagadnienia. Zaprezentowano je w nadziei, że zainspirują do badań nad krakowskimi księgami przyjęć do prawa miejskiego.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
Księgi miejskie Starej Warszawy, sygn. SW 517, 518, 519, 520, 526.
Księgi miejskie Sieradz, sygn. Sieradz, m. 2.
- Archiwum Narodowe w Krakowie
Akta miasta Czchowa, sygn. 29/104/29.
Akta miasta Krakowa, rkps 1425, 1426, 1427, 1428, 1429, 1430, 1431, 1432, 1433, 1435, 1443.
Akta miasta Pilzna, sygn. 29/112/51.
Variae civitates et villae – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/121/166–167.
- Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu
Księga ławniczo-radziecka Leska z lat 1472–1494 i 1541–1612, sygn. rkps 9764/II.

Źródła drukowane

- A Calender of the Freeman of Great Yarmouth: 1429–1800.* Norwich: Norfolk and Norwich Archaeological Society, 1910.
- A Calendar of the Freeman of Lynn 1292–1836. Compiled From the Records of the Corporation of that Borough by Permission of the Town Clerk.* Norwich: Norfolk and Norwich Archaeological Society, 1913.
- A Calendar of the Registers of the Freeman of the City of Gloucester 1641–1838.* Wyd. John Juřica. Gloucester: The Bristol and Gloucestershire Archaeological Society, 1991.
- Acta consularia nec non proscriptiones (1392–1400).* Wyd. Józef Szujski. W: *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400.* Wyd. Franciszek Piekosiński, Józef Szujski, Kraków: Akademia Umiejętności w Krakowie, 1878, s. 77–223.
- Album civium civitatis Antiquae Varsoviae. Księga przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy 1506–1586.* Oprac. Agnieszka Bartoszewicz. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2000.
- Album civium Leopoliensium. Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie 1388–1783,* t. 1–2. Wyd. Andrzej Janeczek. Poznań–Warszawa 2005.
- Bürgerbücher der Stadt Nordhorn von 1396–1913.* Wyd. Heinrich Specht. Seria: „Das Bentheimer Land” 18. Nordhorn: Bentheimer Heimatverlag, 1939.
- Calendar of the Freeman of Norwich from 1317 to 1603 (Edward II to Elizabeth Inclusive).* Wyd. Walter Rye. London 1888.
- Das älteste Berliner Bürgerbuch 1453–1700.* Wyd. Peter von Gebhardt. Berlin: Gsellius, 1927.

- Das älteste Bürgerbuch der Stadt Königsberg (Pr) (1746–1809)*. Wyd. Carl Schulz, Kurt Tiesler. Königsberg: Gräfe&Unzer, 1939.
- Das älteste Bürgerbuch der Stadt Soest 1302–1449*. Wyd. Hermann Rothert. Münster in Westfalen: Aschendorff, 1958.
- Das älteste Stralsunder Bürgerbuch (1319–1348)*. Wyd. Robert Ebeling. Stettin: Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, 1925.
- Das Bürgerbuch der Stadt Angermünde 1568–1765*. Wyd. Peter von Gebhardt. Berlin: Gsellius, 1931.
- Das Bürgerbuch der Stadt Bergen auf Rügen (1613–1815)*. Wyd. Erwin Ussmann. Greifswald: Bamberg, 1940.
- Das Bürgerbuch der Stadt Konitz von 1550–1850*. Wyd. Elisabeth Kloss. Danzig: Danziger Verl.-Ges.in Komm., 1927.
- Die Bürgerbücher der Reichsstadt Frankfurt 1311–1400 und das Einwohnerverzeichnis von 1387*. Wyd. Dietrich Andernacht, Otto Stamm. Frankfurt am Main: Veröffentlichungen der Historischen Kommission der Stadt Frankfurt am Main, 1955.
- Die Bürgerbücher der Stadt Altenburg in Thüringen 1512–1700*. Wyd. Frank Heinzig, Wilfried Köhler, Heidemarie Mattis. Marburg an der Lahn: Stiftung Stoye, 2008.
- Die Bürgerbücher der Stadt Wesel. Die Listen der Neubürger von 1308–1677*. Wyd. Adolf Langhans. Duisburg: Druck von Otto Hecker, 1950.
- Die Bürgerbücher von Cölln an der Spree 1508–1611 und 1689–1709 und die chronikalischen Nachrichten des ältesten Cöllner Bürgerbuches 1542–1610*. Wyd. Peter von Gebhardt. Berlin: Gsellius, 1930.
- Księgi przyjęć do prawa miejskiego Młodego Miasta Gdańska 1400–1455*. W: *Księgi Młodego Miasta Gdańska 1400–1455 [1458–1459]*. Wyd. Krzysztof Kopiński, Piotr Oliński. Toruń 2008.
- Księga przyjęć do prawa miejskiego w Bochni 1531–1656*. Wyd. Feliks Kiryk. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.
- Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506. Libri iuris civilis Cracoviensis 1392–1506*. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. Wyd. Kazimierz Kaczmarczyk. Kraków 1913.
- Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572. Libri iuris civilis Cracoviensis 1507–1572*. Wyd. Aniela Kielbicka, Zbigniew Wojas. Kraków: Secesja, 1993.
- Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573–1611. Libri iuris civilis Cracoviensis 1573–1611*. Wyd. Aniela Kielbicka, Zbigniew Wojas. Kraków: Secesja, 1994.
- Księgi radzieckie kazimierskie 1369–1381 i 1385–1402. Acta consularia Casimiriensia 1369–1381 et 1385–1402*. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. Wyd. Adam Chmiel. Kraków 1932.
- Protokolarz miasta Woźniki. Zapisy do prawa miejskiego (1521)–1599–1660*. Wyd. Bernard Szczech. Woźniki: Woźniki: [Agencja Wydawnicza Łukasz Szczech], 2002.
- Register of Freeman of the City of London. In the Reigns of Henry VIII and Edward VI*. Wyd. Charles Welch. London: London and Middlesex Archaeological Society, 1908.
- Register of the Freeman of Leicester 1196–1770, Including the Apprentices Sworn Before Successive Mayors for Certain Periods 1646–1770*. Wyd. Henry Hartopp, Edgar Backus. Leicester: Leicester City Council, 1927.

- Register of the Freemen of the City of York From the City Records 1272–1558.* Wyd. Francis Collins. Durham: Andrews&Co, 1897.
- Register of the Freemen of the City of York From the City Records 1559–1759.* Wyd. Francis Collins. Durham: Andrews&Co, 1900.
- Roll of Edinburgh Burgesses and Guild-Brethren 1406–1700.* Wyd. Charles B. Boog Watson. Edinburgh: Scottish Record Society, 1929.
- Roll of Edinburgh Burgesses and Guild-Brethren 1701–1760.* Wyd. Charles B. Boog Watson. Edinburgh: Scottish Record Society, 1930.
- Roll of Edinburgh Burgesses and Guild-Brethren 1761–1841.* Wyd. Charles B. Boog Watson. Edinburgh: Scottish Record Society, 1933.
- Roll of Freemen of the City of Dublin, 1468–1485 and 1575–1774.* Wyd. Gertrude Thrift. Dublin 1919.
- The Burgess roll of St. Andrews 1700–1750.* Wyd. David Dobson. St Andrews 1994.
- The Burgess roll of St. Andrews 1751–1775.* Wyd. David Dobson. St Andrews: Willow Bend Books, 1995.
- The Freemen of Norwich, 1714–1752: A Transcript of the Third Register.* Wyd. Percy Millican. Norwich: Norfolk Record Society, 1952.
- The Register of the Freemen of Norwich 1548–1713: A Transcript with an Introduction, an Appendix to Those Freemen Whose Apprenticeship Indentures Are Enrolled in the City Records and Indexes of Names and Places.* Wyd. Percy Millican. Norwich: Jarrold&Sons, 1934.
- The Roll of the Freemen of the City of Canterbury From A.D. 1392 to 1800.* Wyd. Joseph Meadows Cowper. Canterbury: Cross&Jackman, 1903.
- The Rolls of the Freemen of the Borough of Lancaster 1688–1840.* Wyd. Thomas Cann Hughes. Manchester: The Record Society of Lancashire and Cheshire, 1935.
- The Rolls of the Freemen of the City of Chester 1392–1700.* Wyd. John H. E. Bennet. Edinburgh: The Record Society, 1906.
- The Rolls of the Freemen of the City of Chester 1700–1805.* Wyd. John H. E. Bennet. Edinburgh: The Record Society, 1908.

Opracowania

- Arlamowski Kazimierz: *Przyjęcie do prawa miejskiego w Przemysłu w latach 1541–1664.* W: *Sprawozdania Dyrekcji Państwowego Gimnazjum II im. prof. Kazimierza Morawskiego w Przemysłu na rok szkolny 1930/31.* Przemysł 1931, s. 1–31.
- Bättig Richard: *Das Bürgerrecht der Stadt Luzern (1252–1798).* „Der Geschichtsfreund. Mitteilungen des Historischen Vereins Zentralschweiz” 1922, t. 77, s. 1–96.
- Bogucka Maria, Samsonowicz Henryk: *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- Bujak Franciszek: *Materyały do historii miasta Biecza 1361–1632.* Kraków: Wydawnictwo Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce Akademii Umiejętności, 1914.
- Butcher Andrew F.: *Canterbury’s Earliest Rolls of Freemen Admissions: a Reconsideration.* W: *A Kentish Miscellany.* Red. Felix Hull. Kent: Phillimore&Co Ltd, 1979, s. 1–26.
- Butcher Andrew F.: *The Origins of Romney Freemen, 1433–1523.* “The Economic History Review” 1974, t. 27, s. 16–27.

- Bücher Karl: *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im XIV. und XV. Jahrhundert. Social-statistische Studien*, t. 1, Der H. Laupp'schen Buchhandlung, Tübingen 1886.
- Deeters Joachim: *Das Bürgerrecht der Reichsstadt Köln seit 1396*. „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte” 1987, t. 114. Germanistische Abteilung, s. 1–83.
- Deresiewicz Janusz: *Zmiany w strukturze społecznej miast pod koniec istnienia Rzeczypospolitej szlacheckiej w zwierciadle przyjęć do prawa miejskiego*. „Kwartalnik Historyczny” 1956, R. 63, s. 23–28.
- Dilcher Gerhard: *Bürgerrecht und Stadtverfassung im europäischen Mittelalter*. Köln: Böhlau, 1996.
- Dobson Richard B.: *Admissions to the Freedom of the City of York in the Later Middle Ages*. „The Economic History Review” 1973, t. 26, s. 1–22.
- Erler Adalbert, *Bürgerrecht und Steuerpflicht im mittelalterlichen Städtewesen mit besonderer Untersuchung des Steuereides*, wyd. 2. Frankfurt am Main: Frankfurter Wissenschaftliche Beiträge, 1963.
- Franze Herbert: *Herkunft und Volkszugehörigkeit der Krakauer Bürger des 15. Jahrhunderts*. „Deutsche Monatshefte in Polen. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwart des Deutschtums in Polen” 1935/1936, t. 2, s. 437–450.
- Friedberg Marian: *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- Gierszewski Stanisław: *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej. Studium źródłoznawcze*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.
- Gilewicz Aleksy: *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604*. W: *Studja z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Franciszkowi Bujakowi, staraniem uczniów z powodu 30-lecia pracy naukowej i 10-lecia pracy pedagogiczno-naukowej na Uniwersytecie Lwowskim prof. dra Franciszka Bujaka*. Lwów 1931, s. 375–414.
- Gillomen Hans-Jörg: *Städtische Sondergruppen im Bürgerrecht*. W: *Neubürger im späten Mittelalter. Migration und Austausch in der Städtelandschaft des alten Reiches (1250–1550)*. Wyd. Rainer Christoph Schwinges, Roland Gerber, Barbara Studer. Berlin: Duncker&Humblot, 2002, s. 125–167.
- Grulkowski Marcin: *Definicja i klasyfikacje ksiąg miejskich. Księgi w kancelariach miast obszaru Hanzji*. W: *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*. Red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013, s. 119–148.
- Hövel Ernst: *Das Bürgerbuch der Stadt Münster 1538 bis 1660*. Münster in Westfalen: Münster Aschendorff, 1936.
- Huber Heinrich: *Das Bürgerrecht der Reichsstadt Regensburg*. „Verhandlungen des Historischen Vereins von Oberpfalz und Regensburg” 1929, t. 79, s. 99–113.
- Janeczek Andrzej: *Listy dobrego urodzenia i dobrej sławy w procedurze nadawania prawa miejskiego Lwowa w XV wieku*. „Klio” 2012, t. 23, s. 89–116.
- Kint An: *Becoming Civic Community: Citizenship in Sixteenth-Century Antwerp*. W: *Statuts individuels, status corporatifs et status judiciaires dans les villes européennes (moyen âge et temps modernes). Actes du colloque tenu à Gand les 12–14 octobre 1995 – Individual, Corporate and Judicial Status in European Cities (Late Middle Ages and Early Modern Period). Proceedings of the Colloquium at Ghent, October 12th–14th 1995*. Red. Marc Boone. Leuven–Apeldoorn: Maarten Prak, 1996, s. 157–169.

- Knut Schulz: *Die Norm der Ehehlichkeit im Zunft- und Bürgerrecht spätmittelalterlicher Städte*. W: *Illegitimität im Spätmittelalter*. Red. Ludwig Schmugge, Béatrice Wiggenhauser, R. Oldenbourg Verlag. München 1994, s. 67–83.
- Koczorowska-Pielińska Ewa: *Przyjęcia do prawa miejskiego miasta Nowej Warszawy w latach 1477–1525*. „Rocznik Warszawski” 1969, R. 9, s. 261–295.
- Kohl Dietrich: *Das Bürgerrecht in der Stadt Oldenburg 1345–1861*. „Oldenburger Jahrbuch des Vereins für Landesgeschichte und Altertumskunde” 1937, t. 41, s. 79–97.
- Krzyżanowski Stanisław: *Katalog archiwum aktów dawnych miasta Krakowa. II. Kraków. Rękopisy nr 1–3568*. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. Kraków 1915.
- Kutrzeba Stanisław, Ptaśnik Jan: *Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego*. „Rocznik Krakowski” 1912, t. 14, s. 1–186.
- Kutrzeba Stanisław: *Ludność i majątek Kazimierza w końcu XIV stulecia*. „Rocznik Krakowski” 1900, t. 3, s. 183–201.
- Laurent Johann Christian Moritz: *Ueber das älteste Bürgerbuch*. „Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte” 1841, t. 1, s. 141–155.
- Małecki Jan: *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.
- Merz Walther: *Bürgerrecht und Hausbesitz in den argauischen Städten*. „Argovia. Jahresschrift der Historischen Gesellschaft des Kantons Aargau” 1909, t. 33, s. 1–14.
- Mika Marian: *Chłopi w księgach obywatelstwa poznańskiego z XVI wieku*. „Kronika Miasta Poznania” 1948, R. 21, nr 2, s. 130–133.
- Mika Marian: *Przyjęcia do prawa miejskiego w Poznaniu w latach 1576–1600*. „Kronika Miasta Poznania” 1933, R. 11, nr 2/3, s. 207–230.
- Müller Karl Otto: *Das Bürgerrecht in den oberschwäbischen Reichsstädten*, cz. 1. „Württembergische Vierteljahrhefte für Landesgeschichte” 1916, t. 25, s. 163–192.
- Müller Karl Otto: *Das Bürgerrecht in den oberschwäbischen Reichsstädten*, cz. 2. „Württembergische Vierteljahrhefte für Landesgeschichte” 1917, t. 26, s. 42–63.
- Neubürger im späten Mittelalter. Migration und Austausch in der Städtelandschaft des alten Reiches (1250–1550)*. Wyd. Rainer Christoph Schwinges, Roland Gerber, Barbara Studer. Berlin: Duncker&Humblot, 2002.
- Nodl Martin: *Historia społeczna miast czeskich i morawskich w średniowieczu – przegląd badań*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2004, R. 64, s. 39–78.
- Nowak Tadeusz Andrzej: *Przyjęcia do prawa miejskiego w Wieluniu w latach 1514–1535*. „Rocznik Wieluński” 2006, R. 6, s. 41–70.
- Nowak Tadeusz Andrzej: *Przyjęcia do prawa miejskiego w Wieluniu w latach 1540–1569*. „Rocznik Wieluński” 2007, R. 7, s. 69–89.
- Nowak Tadeusz Andrzej: *Przyjęcia do prawa miejskiego w Wieluniu w latach 1572–1598*. „Rocznik Wieluński” 2008, R. 8, s. 121–139.
- Nowak Tadeusz Andrzej: *Przyjęcia do prawa miejskiego w Wieluniu w XVII wieku*. „Rocznik Wieluński” 2008, R. 9, s. 89–110.
- Palliser David M.: *The York Freeman’s Register 1273–1540: Ammendments and Additions*. “York Historian” 1995, t. 12, 21–27.
- Pound John F.: *The Validity of the Freeman’s Lists: Some Norwich Evidence*. “The Economic History Review” 1981, t. 34, s. 48–59.

- Przyboś Kazimierz: *Księga przyjąć do miasta Muszyny*. „Almanach Muszyny” 2008, s. 33–42.
- Ptaśnik Jan: *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*. Wyd. 1, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1934. Wyd. 2, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1949.
- Ptaśnik Jan: *Obywatelstwo miejskie w dawnej Polsce (na tle stosunków Krakowa)*. „Przełęcz Warszawski” 1921, R. 1, t. 1, s. 145–165.
- Rajman Jerzy: *Ludność napływowa w Chrzanowie i Mysłowicach w XV–XVII w.* „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, z. 158, Prace Historyczne, 1993, z. 16, s. 91–118.
- Sadownik Jerzy: *Przyjęcia do prawa miejskiego w Lublinie w XVII wieku*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1938.
- Sandmann Eberhard: *Das Bürgerrecht im mittelalterlichen Frankfurt. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Johann Wolfgang Goethe-Universität in Frankfurt am Main*. Frankfurt am Main 1957.
- Schmid Regula: „*Lieb und Leid tragen*”. *Bürgerrecht und Zunfmitgliedschaft als Kriterien der Zugehörigkeit im spätmittelalterlichen Zürich*. W: *Statuts individuels, status corporatifs et status judiciaires dans les villes européennes (moyen âge et temps modernes)*. Actes du colloque tenu à Gand les 12–14 octobre 1995 – *Individual, Corporate and Judicial Status in European Cities (Late Middle Ages and Early Modern Period)*. *Proceedings of the Colloquium at Ghent, October 12th–14th 1995*. Red. Marc Boone, Maarten Prak. Leuven–Apeldoorn 1996, s. 49–72.
- Schultheiss Werner: *Das Bürgerrecht der Königs- und Reichsstadt Nürnberg. Beiträge zur Verfassungsgeschichte der deutschen Städte*. W: *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag am 19. September 1971*, t. 2. Göttingen: Max-Planck-Institut für Geschichte, 1972, s. 159–194.
- Schwinges Rainer Christoph: *Bürgermigration im Alten Reich des 14. bis 16. Jahrhunderts*. W: *Migration in die Städte. Ausschluss – Assimilierung – Integration – Multikulturalität – Migration vers les villes. Exclusion – assimilation – intégration – multiculturalité*. Red. Hans-Jörg Gillomen, Anne-Lise Head-König, Anne Radeff. Zürich: Chronos Verlag, 2000, s. 17–37.
- Schwinges Rainer Christoph: *Neubürger und Bürgerbücher im Reich des späten Mittelalter: Eine Einführung über die Quellen*. W: *Neubürger im späten Mittelalter. Migration und Austausch in der Städtelandschaft des alten Reiches (1250–1550)*. Wyd. Rainer Christoph Schwinges, Roland Gerber, Barbara Studer. Berlin: Duncker&Humblot, 2002, s. 17–50.
- Shaw David G.: *The Creation of a Community. The City of Wells in the Middle Ages*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Sokołowska Alina: *Przemiany struktury ludnościowej Warszawy na przełomie XVII i XVIII w.* „Rocznik Warszawski” 1966, R. 7, s. 148–156.
- Sroka Stanisław Andrzej: *Registre prijatí do meštianskeho stavu v Bardejove z rokov 1432–1450 a 1462–1488*. „Studia Historica Tyrnaviensia” 2010, t. 9/10, s. 349–381.
- Stamirski Henryk: *Przyjęcia do prawa miejskiego Muszyny w latach 1601–1830*. „Rocznik Sądecki” 1973, t. 14, s. 41–66.

- Starzyński Marcin: *Średniowieczny Kazimierz, jego ustrój i kancelaria*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2015.
- Studer Barbara: *Adlige Damen, Kauffrauen und Mägde. Zur Herkunft von Neubürgerinnen in spätmittelalterlichen Städten Süddeutschlands und in der Schweiz*. W: *Migration in die Städte. Ausschluss – Assimilierung – Integration – Multikulturalität – Migration vers les villes. Exclusion – assimilation – intégration – multiculturalité*. Red. Hans-Jörg Gillomen, Anne-Lise Head-König, Anne Radeff. Zürich: Chronos Verlag, 2000, s. 39–55.
- Studer Barbara: *Frauen im Bürgerrecht. Überlegungen zur rechtlichen und sozialen Stellung der Frau in spätmittelalterlichen Städten*. W: *Neubürger im späten Mittelalter. Migration und Austausch in der Städtelandschaft des alten Reiches (1250–1550)*. Wyd. Rainer Christoph Schwinges, Roland Gerber, Barbara Studer. Berlin: Duncker&Humblot, 2002, s. 169–200.
- Szaniawska Wanda: *Mieszkańcy Warszawy w latach 1525–1655*, „Rocznik Warszawski” 1966, R. 7, s. 118–135.
- Szujski Józef: *Kraków aż do początków XV w. Wstępne słowo do najstarszych ksiąg tego miasta*. W: *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*. Wyd. Franciszek Piekosiński, Józef Szujski. Kraków: Akademia Umiejętności w Krakowie, 1878, s. IX–LXXXIII.
- Szultka Zygmunt: *Rola i znaczenie społeczno-ekonomiczne ludności napływowej Torunia w świetle ksiąg przyjęć do prawa miejskiego z lat 1703–1793*. „Zapiski Historyczne” 1973, t. 37, s. 55–74.
- Ślawski Tadeusz: *Studia nad ludnością Biecza w wiekach XIV–XVII*. „Małopolskie Studia Historyczne” 1958, R. 1, s. 21–66.
- Weber Peter Xaver: *Das älteste Luzerner Bürgerbuch (1357–1479). Teil 1*, „Der Geschichtsfreund. Mitteilungen des Historischen Vereins Zentralschweiz” 1919, 74, s. 178–256.
- Weber Peter Xaver: *Das älteste Luzerner Bürgerbuch (1357–1479). Teil 2*, „Der Geschichtsfreund. Mitteilungen des Historischen Vereins Zentralschweiz” 1920, 75, s. 17–154.
- Wojas Zbigniew: *Chrzanów średniowieczny i nowożytny do połowy XVII w.* W: *Chrzanów. Studia z dziejów miasta i regionu do roku 1939*. Chrzanów: Muzeum w Chrzanowie, 1998.
- Wólkiewicz Ewa: *Migracje do miast średniowiecznych w świetle ksiąg przyjęć do prawa miejskiego*. W: *Miasto czyni wolnym. 790 lat lokacji Opola (ok. 1217–2007)*. Red. Anna Pobóg-Lenartowicz. Opole: Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział Opole, 2008, s. 43–52.
- Wyrozumski Jerzy: *Kraków do schyłku wieków średnich*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1992.
- Zaremska Hanna: *Homo bonae famaе*. W: *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, t. 1. Red. Maria Bogucka. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1996, s. 229–236.
- Żerek-Kleszcz Hanka: *Przyjęcia do prawa miejskiego w Wieluniu w latach 1760–1793*. „Rocznik Wieluński” 2008, R. 8, s. 51–76.

PODSUMOWANIE

Krakowskie libri iuris civilis z lat 1392–1800 na tle zachowanych rejestrów przyjęć do prawa miejskiego w Polsce i wybranych ośrodkach europejskich

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie krakowskiej serii ksiąg przyjęć do prawa miejskiego na szerszym tle innych źródeł tego rodzaju zachowanych w miastach polskich i wybranych krajów europejskich.

Księgi przyjęć do prawa miejskiego stanowią wyodrębniony rodzaj produkcji kancelaryjnej, tworzony w gminach miejskich na szerokim obszarze od Wysp Brytyjskich po wschodnie krańce Europy Środkowej. Ich geneza sięga połowy XIII w., natomiast główny okres rozwoju trwał przynajmniej do połowy XVI w. Powstanie tego typu rejestrów wiąże się z funkcjonowaniem na wspomnianym wyżej terytorium obowiązku złożenia przysięgi przy uzyskaniu prawa miejskiego. Czynność tę rejestrowały księgi przyjęć.

Porównanie materiału dotyczącego innych ośrodków miejskich ujawnia, że księgi krakowskie były częścią tego szerokiego zjawiska. Rozpoczęte jeszcze u schyłku XIV w. i zachowane z niewielkimi lukami aż do końca XVIII w., krakowskie *libri iuris civilis* stanowią jednak znaczący zabytek nie tylko w skali Polski, ale też Europy Środkowej. Brak na tym obszarze innej serii, która byłaby równie kompletna, a przy tym bogata w materiał.

Omówiona została również instytucja prawa miejskiego. Jej obraz funkcjonujący w polskim piśmiennictwie w znacznym stopniu uległ dezaktualizacji, nie uwzględniał przy tym badań zagranicznych. Analiza nowszej literatury dotyczącej tegoż zagadnienia pozwoliła przedstawić prawo miejskie w innym świetle.

W oparciu o literaturę i wcześniejsze studia źródłoznawcze przedstawiono także możliwości badawcze, jakie oferują krakowskie księgi przyjęć do prawa miejskiego. Zagadnienia te, wpisujące się w szeroki nurt historii społecznej, nie doczekały się dotąd gruntownego opracowania. Niniejsza praca stanowić może zachętę i podstawę do tego typu badań.

SUMMARY

Krakow libri iuris civilis from the years 1392–1800 in the light of maintained records concerning the acceptance of town rights in Poland and selected European settlements

The aim of this article is to present the Krakow series of record books for the acceptance of town rights against a background of other similar sources stored in Polish towns and selected European countries.

The record books for the acceptance of town rights represent a distinct type of clerical production, created in town boroughs over a wide area from the British Isles to the eastern tips of Central Europe. Their genesis reaches back to the middle of the 13th century, however, the main period of their development lasted until at least the middle of the 16th century. The creation of this type of register is connected with the obligation to swear an oath when obtaining town rights in the above-mentioned territories. This activity was registered by the record books.

Comparison of the materials for other settlements reveals that Krakow's record books were part of a wide-ranging appearance. Begun at the turn of the 14th century and continued with small gaps until the end of the 18th century, Krakow's *libri iuris civilis* represent, however, a significant relic not only within Poland, but also Central Europe. In this area, there are no other series which are as complete and as rich in material.

The institution of town rights is also discussed. Its picture appearing in Polish literary activity to a significant degree became obsolete, and did not take into consideration foreign research. Analysis of more recent literature concerning this subject has allowed town rights to be presented in a different light.

Based on the literature and previous source-based studies, the research opportunities offered by the Krakow record books of the acceptance of town rights are also presented. These issues, part of the wide current of social history, have not yet been the subject of an in-depth work. This work may represent a stimulus and basis for this type of research.

SŁOWA KLUCZOWE: księgi przyjęć do prawa miejskiego, obywatelstwo miejskie, prawo miejskie, historia Krakowa, społeczeństwo dawnego Krakowa

KEY WORDS: record books of the acceptance of town rights, town citizenship, town rights, history of Krakow, society of old Krakow